

Tradice českých bádání o minulosti carského Ruska

Radomír Vlček

Abstrakt

Cílem studie je pojednání o kořenech a tradicích českých historicko-rusistických bádání zaměřených na dějiny carského Ruska, tedy do roku 1917. Prostřednictvím osobností a jejich prací upozorňuje na témata, která byla sledována a na metodologii, s jakou byla zpracovávána. Úkolem je vyzdvihnout pozitivní tradice, na které by měla či alespoň mohla současná bádání o minulosti carského Ruska navázat. Zmiňuje rovněž nutnost nových, doposud málo sledovaných či vůbec nesledovaných, ovšem pro moderní komplexní poznání historie zmíněného regionu nezbytných témat. Studie je koncipována jako přehledová s dílčími vhledy do prací představitelů jednotlivých etap českých historicko-rusistických bádání. Cíle je dosahováno metodou historické analýzy, na níž navazuje komparativní syntéza s prvky municiozních případových studií.

Klíčová slova: Rusko, Dějiny Ruska, Historiografie, Dějiny dějepisectví, Česká rusistika, Jaroslav Bidlo, Jan Slavík, Josef Macůrek.

Metodologická a tematická východiska

Cílem studie *Tradice českých bádání o minulosti Ruska* je upozornit na význam českého staršího i novějšího studia o dějinách carského Ruska, připomenout jeho tematické a metodologické zaměření a naznačit podněty, impulzy a inspirace pro současná česká bádání o dějinách Ruska. Stať se soustředí na meziválečné období. Její autor sledoval česká historicko-rusistická bádání v letech 1990-2010 a jeho kořeny v předchozích desetiletích ve studii *Proč hledíme s despektem na ruské a sovětské dějiny? Bílá místa ve studiu ruských a sovětských dějin v českém dějepisectví po roce 1990*, jejíž podstata byla základem vystoupení na X. sjezdu českých historiků, konaného v září 2011 v Ostravě.¹ Práce je konstruována přehledově

¹ Aleš ZÁŘICKÝ – Petr KADLEC – Michaela ZÁVODNÁ (eds.), *X. sjezd českých historiků Ostrava 14. - 16. 9. 2011*. Sv. 6, Ostrava, Ostravská univerzita 2017, s. 30-52. Dostupné též na: <http://docplayer.cz/15998627-Proc-hledime-s-despektem-na-ruske-a-sovetske-dejiny.html> [1. 7. 2017].

Předložená studie na rozdíl od úzu obvyklého při psaní bibliografických údajů v časopisu *Slovanský přehled* uvádí za místem vydání také nakladatele. Je tomu tak proto, že v této práci je zmínka o nakladateli rovněž jistou formou tradice. Ukazuje na typ nakladatelství, které práce s konkrétním zaměřením a v určité době vydávalo.

s dílčími analytickými vhledy. Opírá se o knižní publikace sledovaných autorů, jejich dílčí studie zmiňuje pouze v případech, kdy je to nezbytné pro prokázání badatelské teze.

Tematickým východiskem byly starší i novější bibliografické přehledy, které současně tvoří jednu z tradičních linií českých historiografických bádání o minulosti carského Ruska, aniž by tato byla v předložené studii dále explicitně sledována.² Nezpochybnitelnou součástí tradice českých bádání o minulosti carského Ruska jsou rekognoskační práce typu předložené studie. Proto z nich tato práce rovněž čerpá, navazuje na ně a snaží se je rozvinout v těch pasážích, ve kterých věnovaly tradici českých historicko-rusistických bádání malou pozornost. Kromě již zmíněné autorovy studie *Proč hledíme s despektem na ruské a sovětské dějiny? Bílá místa ve studiu ruských a sovětských dějin v českém dějepisectví po roce 1990*, kterou tato práce rozvíjí, se jedná především o historiografická zpracování typu knihy *Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii*.³ Tuto práci vyzdvihujeme na čelném místě zejména proto, že se jednalo o první zevrubný vhléd do českých rusisticko-historických bádání učiněný po roce 1989. Oproti starším pracím zmíněného typu se zaměřila kriticky do vlastních řad a naznačila tematické i metodologické možnosti, jež nabídla politická situace po roce 1989. Jejím editorem byl Václav Veber (1931-2016), který ji sestavil na základě diskusí a konferencí konaných v první polovině devadesátých let 20. století. Proměnám českých východoevropských bádání zasazených ovšem v některých částech i šířeji do slavistických zřetelů o dějinách se v návaznosti na ni věnoval cyklus *Stav, výsledky a perspektivy východoevropských studií v České republice 1990-2000*. Publikovaný byl v monotematickém čísle *Slovanských historických studií* pod názvem *Východoevropská studia v České republice*

² Např. Václav ČEJCHAN, *Česká rosika a sovětika: 1945-1965*. Praha, Ústav dějin evropských socialistických zemí 1967; Jiřina MUDROCHOVÁ, *Dějiny Ruska a SSSR, československo-sovětské vztahy: bibliografie prací za léta 1966-1976*. Praha, Československo-sovětský institut ČSAV 1978; Miroslav ŠESTÁK, Radomír VLČEK a kol., *Východoevropská studia v České republice 1990-2000: Historie. II. Bibliografie*. In: *Slovanské historické studie* 27, Praha, Historický ústav AV ČR 2001, s. 149-226; Karel HERMAN a kol., *Slovanský přehled 1898-1967: bibliografický soupis*. Praha, Československo-sovětský institut ČSAV 1970; Milada BOHÁČOVÁ, *Slovanský přehled 1968-1980: bibliografický soupis*. Praha, Československo-sovětský institut ČSAV 1984; *Slovanský přehled 1981-1997: bibliografický soupis*. Praha, Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna 1999; Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, *Slovanský přehled 1998-2013*. *Slovanský přehled* 101, 2015, č. 3 / *Slovanské historické studie* 40, 2015, s. 673-801; Zdenka RACHUNKOVÁ, Michaela ŘEHÁKOVÁ, *Česká slavistická produkce: bibliografie za léta 1998-2002*. Praha, Národní knihovna ČR 2003.

³ Václav VEBER (ed.), *Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii*. Praha, Společnost pro výzkum střední a východní Evropy v České republice 1996.

1990-2000: *Historie*.⁴ Obdobně zaměřené bylo rovněž monotematické číslo periodika *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic* vycházející v angličtině a němčině.⁵

Tématu, jež zde sledujeme, se rovněž věnovaly některé přehledové práce zahraničních autorů, např. kniha Michaila Vladimiroviče Kovaljova (*1985) o ruských historících – emigrantech, kteří působili v meziválečné Praze.⁶ Podobné vznikly o českých bádáních o Rusku na základě spolupráce českých a ruských historiků.⁷ Ze starší produkce je třeba upozornit na nevelkou studii Jana Slavíka *Jaroslav Bidlo a slovanské dějepisectví u nás*, která mj. připomenula mimořádně úzkou vazbu mezi českou historickou rusistikou a českou historickou slavistikou.⁸ Předložená studie proto rovněž čerpá z přehledových prací o dějinách české slavistiky, především ze slovníku *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760: biograficko-bibliografický slovník*⁹ a z následně vydaných syntetických přehledů dějin české slavistiky.¹⁰ Je tak činěno především proto, že rusistika včetně historické rusistiky je v nich pojata jako nezastupitelná subdisciplína umožňující poznání reálií nezbytných pro pochopení souvislostí starších ruských dějin.¹¹

Práce zaměřené na historickou rusistiku a tudíž i naše studie se opírají o sledování českého dějepisectví o českých a obecných dějinách, především o ty z nich, které hledají a definují kauzální souvislosti mezi českým a obecným dějepisectvím. Historická rusistika ve většině z nich náleží k tomu, co bychom mohli označit jako kontext či širší souvislosti. Proto je námi reflektována linie českých historiografických prací, na jejichž počátku stála studie historika 19. století Josefa Kalouska (1838-1915) *Přehled dějepisné činnosti české v letech 1872-1877*. Autor v ní sledoval především formování české dějepisné školy v čele s Františkem Palackým (1798-1876) a Václavem Vladivojem Tomkem (1818-1905).¹² Ze

⁴ Miroslav ŠESTÁK a Radomír VLČEK (eds.), *Východoevropská studia v České republice 1990-2000: Historie*. In: *Slovanské historické studie* 27. Praha, Historický ústav 2001.

⁵ *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova* 7-8, 2000-2001. Prague, Historický ústav 2001.

⁶ Michail Bladimirovič KOVALJOV, *Russkije istoriki – emigranty v Praze (1920-1940)*. Saratov, Saratovskij gosudarstvennyj techničeskij universitet 2012.

⁷ *Rossija i Čechija. Naučnyje, kulturnyje i obščestvennyje svjazi*. Sankt-Peterburg, Aleteja 2016.

⁸ Jan SLAVÍK, *Jaroslav Bidlo a slovanské dějepisectví u nás*. Praha, s.n. 1937.

⁹ Milan KUDĚLKA, ZDENĚK ŠIMEČEK a kol., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760: biograficko-bibliografický slovník*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972.

¹⁰ Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*, Praha, Historický ústav 1995; Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Vladislav ŠŤASTNÝ, Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika od počátku 60. let 19. století do roku 1918*, Praha, Historický ústav 1997; Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Vladislav ŠŤASTNÝ, Radoslav VEČERKA, *Československá slavistika v letech 1918 – 1939*. Praha, Academia 1977.

¹¹ Srov. Radomír VLČEK, *Česká historická slavistika: geneze a vývoj. K aktuálním problémům českých historicko-slavistických studií*. In: Ivo POSPIŠIL, Miloš ZELENKA, Anna ZELENKOVÁ (eds.), *Aktuální problémy současné slavistiky (jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brno, Masarykova univerzita 2012, s. 385-394.

¹² Josef KALOUSEK, *Přehled dějepisné činnosti české v letech 1872-1877*. Osvěta 7, 1877, s. 70-80.

stejného důvodu vycházíme z práce o půl století mladší historika a archiváře Jaroslava Prokeše (1895-1951) *Literatura dějepisná*. V ní bylo rekognoskováno meziválečné období českého dějepisectví.¹³ Kniha Josefa Šusty o západoevropském dějepisectví se sice nevěnuje dějepisectví východní Evropy, nicméně je pro ni mimořádně, a to jak z metodologického, tak tematického hlediska inspirativní. Prokazuje, že obecné dějiny tvoří z českého pohledu celek, který je možný pouze kvůli snazšímu uchopení ve výkladu zaměřit na konkrétní problémy a územní témata. Bez kauzálních souvislostí a vzájemného působení (či naopak ne-působení) jej lze jen stěží vysvětlit.¹⁴

Speciálně na dějepisectví evropského východu byla zaměřena publikace Josefa Macůrka *Dějepisectví evropského východu*, o níž se níže zevrubněji zmíníme. I v ní ovšem bylo uplatněno hledisko, které jsme zmínili v souvislosti se Šustovým *Dějepisectvím*. Svého dosavadního syntetizujícího vrcholu v rozboru českého dějepisectví nejen o českých ale i obecných dějinách nepochybně dosáhla česká historiografie knihou *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* Františka Kutnara (1903-1983) a Jaroslava Marka (1926-2011), jež doposud vyšly ve dvou vydáních. Nejprve v době tzv. normalizace v podobě citelně poznamenané marxistickou cenzurou. Signifikantní pro ni byla skutečnost, že mezi autory nesmělo být uvedeno jména Jaroslava Marka.¹⁵ Teprve v roce 1997, až po smrti Františka Kutnara, se mohla objevit s oběma jmény a v plné autorské podobě.¹⁶ Pro období po druhé světové válce, zejména dobu, v níž dějepisectví dominovala marxistická metodologie, zmiňme publikaci Josefa Hanzala (1934-2002) *Cesty české historiografie 1945-1989*.¹⁷

Souvislosti k poznání tradice českých historicko-rusistických bádání o starších ruských dějinách lze najít i v pracích šířeji zaměřených na dějiny české vědy¹⁸ a minulost českých vysokých škol.¹⁹ Významným zdrojem jsou pak memoáry předních českých historiků.

¹³ Jaroslav PROKEŠ, *Literatura dějepisná*. Československá vlastivěda X, 1931, s. 254-305.

¹⁴ Josef ŠUSTA, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a v době nové*. Praha, Historický klub 1933.

¹⁵ František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví 1. Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1973; Idem, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví 2. Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1978.

¹⁶ František KUTNAR, Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007.

¹⁷ Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945-1989*. Praha, Karolinum 1999.

¹⁸ Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011; Bohumil JIROUŠEK a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. Století)*. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2008; Markéta Devátá, Doubravka OLŠÁKOVÁ, Vítězslav SOMMER, Peter DINUŠ, *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2010.

¹⁹ *Dějiny Univerzity Karlovy 3, 1802-1918*. Praha, Karolinum 1997; *Dějiny Univerzity Karlovy 4, 1918-1990*. Praha, Karolinum 1998; Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ, Masarykova univerzita v Brně: příběh vzdělání a vědy

V některých je východoevropská problematika, s ohledem na odbornou profilaci příslušné osobnosti méně reflektována,²⁰ jinde více.²¹ Stranou pozornosti nestála ani editovaná korespondence předních českých historiků zabývajících se vytčeným problémem.²²

Kořeny tradice

Kořeny českých historicko-rusistických bádání se někdy identifikují vcelku hluboko v minulosti. Jeden z předních českých historických rusistů věnujících se dějinám tohoto oboru, zmíněný Václav Veber, je např. nacházel u Daniela Adam z Veleslavína (1546-1599), který roku 1590 vydal *Moskevskou kroniku*, v jejímž úvodu upozornil na význam českého a ruského vzájemného poznání minulosti.²³

Tradice moderního českého historiografického bádání o dějinách carského Ruska má však kořeny přece jen mladší. Vinou se k českému pohledu na dějiny Slovanů, jejich idejí a ideologií, jenž byl činěný ve druhé polovině 18. století. Nejvýznamnější osobností tohoto proudu byl zakladatel českých vědeckých slavistických studií Josef Dobrovský (1753-1829), který historii a historickou rusistiku zejména považoval za mimořádně aktuální disciplínu. Ve svých bádáních o Rusku se zaměřil na nejstarší ruské dějiny: ve starých ruských letopisech hledal shodné rysy mezi českým a ruským prostředím.²⁴ Obdobu Dobrovského pojetí můžeme také sledovat v tvorbě jeho předchůdce Gelasia Dobnera (1719-1790) a v první polovině 19. století pak Dobrovského následovníka Josefa Jungmanna (1773-1847). Jak u Dobrovského a Dobnera, tak u jejich následovníků bylo studium ruské minulosti pojímané jako součást komplexního obrazu dějin slovanstva a slovanské vzájemnosti.²⁵ U jungmannovské generace českého národního obrození se vedle tohoto pojetí a souběžně s ním formoval i samostatný český historiografický obraz dějin Ruska. Zde již můžeme hovořit o specializaci oboru historicko-rusistických bádání. První kroky však byly z dnešního pohledu značně nesmělé. První česky vydaný přehled ruských dějin lze datovat k roku 1858. Vyšel z pera českého obrozeneckého spisovatele a kritika Ludvíka Rittera z Rittersberka (1809-1858). Stál na

ve střední Evropě. Brn, Masarykova univerzita 2009; Eosdem, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity – pohledy na dějiny a současnost. Brno, Masarykova univerzita 2010.

²⁰ Jaroslav MEZNÍK, *Můj život za vlády komunistů (1948-1989)*. Brno, Matice moravská 2005.

²¹ Josef MACUREK, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*. Brno, Matice moravská 1998.

²² *Střet generací: paměti a vzájemná korespondence zakladatelů české byzantologie a slovanských studií*. Praha Nakladatelství Lidové noviny 2014.

²³ Srov. Václav VEBER, *Česká historiografie o Rusku a Jan Slavík*. In: Jan SLAVÍK, *Leninova vláda (1917-1924)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2009, s. 289.

²⁴ Srov. Radomír VLČEK, *Dobrovský, Rusko a rusofilství*. In: Josef Dobrovský Fundator studiorum slavie. Praha, Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 197-206.

²⁵ Srov. Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*. Brno, Historický ústav 1995, s. 18-49.

samotném počátku dvou linií českého bádání o dějinách východní Evropy, které můžeme spatřovat ve druhé polovině 19. století.²⁶ První byla determinována soustředěním českých historiků na bohemistická studia, při kterých se uplatňovalo srovnávací hledisko se širšími souvislostmi plynoucími z obecných dějin. Zčásti a jen u několika jedinců se dotýkalo historicko-rusistické problematiky. Druhou linií představovala zatím ještě ojedinělá, ale již zřetelná snaha představit dějiny ruského prostoru samostatně, především synteticky. Velkou inspirací k tomu byla soudobá ruská historiografie, která dokázala vstoupit do toho, co bychom dnešní dikcí označili jako evropský výzkumný prostor. Soustředěna na vlastní ruské dějiny ukazovala jejich souvislosti v rámci dějin obecných a v historickém kontextu rozvíjela i některá dobově aktuální politická dilemata.²⁷

České dějepisceví 19. století se sice bezprostředně nezapojovalo do diskusí, ani do analytických rozborů, nakolik Rusko patří do Evropy a do jaké míry je ruský historický vývoj paralelní či časově posunutý ve srovnání s jinými částmi Evropy, reflektovalo je však, a ve své tvorbě se těmito diskusemi alespoň inspirovalo. Konkrétní příklad můžeme spatřovat v tvorbě zmíněného Josefa Kalouska, který v rámci svého soustředění na dějiny selského stavu v českém prostředí analyzoval minulost ruské obcí a ruského zemědělství.²⁸ Nadto se Josef Kalousek věnoval některým historiografickým otázkám. Ve studii *O počátcích říše ruské* rekonstruoval podstatu sporu, který byl v ruském prostředí po desetiletí mimořádně aktuální, tzv. normanistů a antinormanistů. Jednalo se o konfrontaci názorů mezi těmi, kteří byli přesvědčeni o normanském původu Kyjevské Rusi, a těmi, kteří z ruských nacionalistických pohledů tato tvrzení, opírající se o kritické porovnání nejstarších ruských pramenů, apriorně odmítali.²⁹

Typickým představitelem druhé linie českých historiografických zájmů o dějiny Ruska byl ve druhé polovině 19. století historik, muzejník a archeolog Josef Ladislav Píč (1847-1911). Z jeho pera vzešla jedna z prvních českých přehledových prací o ruských dějinách. Jednalo se o syntézu ruských dějin dovedenou do konce 18. století, přesněji do smrti carevny Kateřiny II. Alexejevny v roce 1796.³⁰ Píč uvažoval o pokračování. Zmíněnou syntézu totiž označil za první díl. Ale již nikdy se k syntetickému zpracování ruských dějin, starších ani

²⁶ Ludvík RITTER, *Dějiny ruské od nejstarších dob až do nejnovějšího míru pařížského. Podle rozličných pramenů, hlavně podle Ustrjalova, sepsal L. Rittersberg*. Praha, Jaroslav Pospíšil 1857.

²⁷ Srov. Radomír VLČEK, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisceví 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*. In: Jiří Hanuš – Radomír Vlček (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí – 19. století*. Brno, Matice moravská 2007, s. 99-119.

²⁸ Josef KALOUSEK, *O zřízení a původu obce velkoruské*. Časopis Musea Království českého 54, 1880, b. č., s. 503-533; Idem, *České státní právo*. Praha, Bursík & Kohout 1871.

²⁹ Idem, *O počátcích říše ruské*. Osvěta 10, 1880, s. 127-133.

³⁰ Srov. Josef Ladislav PÍČ, *Dějiny národa ruského*. Praha, Matice česká 1889.

novějších nevrátil. Pro definování tradice českých bádání o dějinách carského Ruska je signifikantní upozornění, že Píčova práce vyšla jako 28. svazek edice *Novočeská bibliothéka*, kterou vydávalo Muzeum Království českého. Jejím cílem bylo seznamovat s dějinami širší veřejnost. V knize proto najdeme pouze vysvětlující poznámky, absentuje také seznam literatury, ze které autor čerpal.³¹

Do podobné skupiny jako Píčovu práci bychom měli zařadit slovníková hesla, která se nejprve, v šedesátých a sedmdesátých let 19. století objevila v *Riegrově slovníku naučném*, později v *Ottově slovníku naučném* a v meziválečném období v *Masarykově slovníku naučném*. Hesla týkající se slovanské minulosti včetně Ruska byla v *Riegrově slovníku naučném* zpracovávána a redigována významným českým slavistou Josefem Perwolfem (1841-1892).³² Josef Perwolf patřil k prvním českým kriticky smýšlejícím intelektuálům, pro něž na jedné straně sice slovanský prostor tvořil celek, na druhé straně ovšem představoval různorodost. Jednotu připouštěl v tom, co se týkalo společnosti. V Perwolfově vyjádření šlo o „vnitřní byt Slovanů“.³³ Politické dějiny každého slovanského národa chápal jako svérázné, a proto odkázané k samostatnému studiu. Tím ovšem nepopíral možnosti komparace či sledování analogií.³⁴ Podobné pojetí můžeme sledovat v heslech *Ottova slovníku naučného* a *Masarykova slovníku naučného*, na kterých se podílelo vícero osobností. Jednalo se o autority představující ve své době vrchol českých bádání o tématech týkajících se českých slavistických i speciálně rusistických témat. Heslo historická rusistika se však v žádném z nich, na rozdíl např. od hesla slavistika, neobjevilo.³⁵

Autoři dějepisných prací o Rusku typu zmíněného Josefa Kalouska a Josefa Ladislava Píče byly příkladem toho, co bychom mohli označit za prehistorii české historické vědecké rusistiky. Její témata plynula z toho, co se zpracovávalo v rovině českých dějin. Její metodologie se od postupů historické bohemistiky příliš nelišila. Byla vcelku jednoduchá: v případě analytických studií se jednalo o zpracování na základě ojedinele dostupných pramenů, v případě syntetických prací o to zpracovat téma podle dostupné soudobé sekundární literatury. Obvykle zahraniční, domácí zatím zcela chyběla. Přirozeným limitem

³¹ <http://www.veprek.cz/profesorPic.html> [9. 8. 2016]

³² *Slovník naučný*. Red. František Ladislav Rieger VII, Praha, Kober & Markgraf 1868, s. 1066-1117.

³³ Srov. Josef PERWOLF, *Rus, Rossija, Moskva*. Národní listy 1863, č. 166, 168, 169 a 171.

³⁴ Srov. Ladislav DVOŘÁK, *Josef Perwolf*. Praha, Melantrich 1972, s. 149-156.

³⁵ Srov. např. *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných znalostí* 6, Praha, Československý kompas 1932, s. 292-297 a 685.

byly jazykové znalosti takových historiků. Jedinou inovací byla komparace činěná ovšem pouze co do jednotlivých témat, nikoli doby a prostředí.³⁶

Václav Veber v doslovu k reedici knihy Jana Slavíka (1885-1978) *Leninova vláda (1917-1924)* podotknul, že odborným publikacím o Rusku předcházela v českém prostředí 19. století celá série populárních sdělení, která se snažila informovat českou veřejnost o Rusku.³⁷ Kalouskovy práce stály mezi nimi, tvořily přechod k odborným publikacím opírajícím se o prameny a primární literaturu. Nelze ovšem význam populárních sdělení podceňovat. Zvláště, když si připomeneme to, co uvedl Václav Veber. Tedy typ prací *Obrazy z Rus*, které v roce 1843 napsal Karel Havlíček Borovský (1821-1856).³⁸ Podobně bychom mohli zmínit i další osobnosti, které v této době poznaly Rusko z autopsie. Např. spisovatele Serváce Hellera (1845-1922), v padesátých letech 19. století redaktora *Národních listů*, který ze svých cest po Rusku napsal několik informativních brožur.³⁹ Stranou pozornosti nelze ponechat ani spisovatele, básníka a žurnalistu německého původu Ludvíka Rittera z Rittersbergu. Uvádíme toto jméno zejména proto, že v roce 1857 zásluhou Lutvíka Rittera vyšly v Praze česky psané ruské dějiny popisující ruskou minulost od nejstarší historické doby do nejnovějších událostí, přesněji Krymské války. Jejich autor se přímo ve druhém podtitulu přiznává k tomu, že nejde o originální práci založenu na pramenném studiu: „podle rozličných pramenů, hlavně však podle Ustrjalova.“⁴⁰ Nikolaj Gerasimovič Ustrjalov (1805-1870) však patřil k nejvýznamnějším ruským historikům 19. století. Vedle mnohých analytických monografií věnovaných různým problémům ruských dějin se stal známý pětisvazkovými syntetizujícími ruskými dějinami, které napsal v letech 1837-1841. Dovedeny byly do počátku 19. století. Roku 1847 k tomu napsal doplněk – *Istoričeskoje obozrenije carstvovanija imperátora Nikolaja I.*, které před vydáním osobně přehlédl car imperátor Mikuláš I. Pavlovič (1825-1855).⁴¹

Havlíčkovy a Hellerovy názory byly příkladem toho, že se české povědomí o ruském prostředí neformovalo v této době v reflexi odborně historických informací, ale, a to především na základě sdělení získaných z populární či populárně naučné formy. Odborné práce šly až za nimi, konstituovaly se na jejich základě a v jejich reflexi. Proto je třeba mít na

³⁶ Srov. Josef KALOUSEK, *O zřízení a původu obce velkoruské*. Praha, Matice česká 1880.

³⁷ Srov. Václav VEBER, *Česká historiografie o Rusku a Jan Slavík. Doslov po 80 letech*. In: Jan SLAVÍK, *Leninova vláda (1917-1924)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2009, s. 291-292.

³⁸ Srov. Karel HAVLÍČEK, *Obrazy z Rus*. Brno, Tribun EU 2008.

<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/kongres/CLKT1/19.pdf>. [9. 8. 2016].

³⁹ Servác HELLER, *Život na Rusi*. Praha, Spolek pro vydávání laciných knih českých 1868.

⁴⁰ Ludvík ROTERSBERG, *Dějiny Ruské od nejstarších dob až do nejnovějšího míru pařížského*. Praha, Tiskem a nákladem Jaroslava Pospíšila, 1857.

⁴¹ Nikolaj Gerasimovič USTRJALOV, *Russkaja istorija*. Sanktpetěrburg, s.n. 1837-1841; Idem, *Istoričeskoje obozrenije carstvovanija Gosudarja Imperatora Nikolaja I.* Sanktpetěrburg, s.n., 1947.

zřeteli, že starší obraz Ruska nevznikal ani zdaleka na zevrubném či všestranně objektivním vysvětlení ruské minulosti. Pokud bychom ovšem připustili, že odborné analýzy jsou zcela objektivní. Havlíčkovým ani Hellerovým prací nešlo o to být zcela nestrannými. Nejednalo se jim však ani o to Rusko apriorně odmítnout. Snažili se „pouze“ korigovat dobové stále ještě velmi intenzivní působení silně zromantizovaného českého obrazu Slovanstva jako celku, tedy včetně Ruska. Ten sice nebyl v 19. století výjimečnou českou záležitostí, v kontextu českého slovanství a českého panslavismu však sehrával mimořádnou roli. Bránil poznání faktů a ruské reality, v opření se o širší souvislosti života slovanské komunity mnohé idealizoval nebo předkládal nepoužitelné analogie. Nelze, pochopitelně, popírat pozitivní význam českého slovanství pro formování moderního českého národa, pro objektivní poznání východoevropského prostoru je však nezbytné vůči němu zaujmout kritický a regionálně adresný postoj.⁴²

Někteří čeští národní buditelé Havlíčkův kritický postoj k Rusku odsuzovali. Jiní ovšem tvrdili, že reálné poznání Ruska nepomáhá probuzení z iluzí, které by mohly zavést český národ do tenat východního vlivu. V situaci rostoucí názorové bipolarity bylo pozitivní, že se ve spojení některých setkání s ruskou realitou osobností Havlíčkova a Hellerova typu začala rodit linie vymezující se jak proti zidealizovanému, tak i naopak vůči apriorně negativistickému pohledu. Jednalo se o kriticko-realistické stanovisko, jež se záhy stalo jednou z pozitivních tradic českých historicko-rusistických bádání. Dovolme si v této souvislosti jeden aktualizační odskok. V rámci zmíněného stanoviska můžeme ve druhé polovině 19. století sledovat představy, v jejichž rámci bylo české vnímání Ruska, podobně jako i jinde ve světě, vystaveno zkušenosti s dobově působícím pravoslavně imperiálním snažením. Uvedené příslovce „pravoslavně“ má za úkol upozornit, že z ruské strany nešlo jen o politické směřování. Často v ní však bylo zamlčováno či bagatelizováno. Totéž se dělo v části jeho reflexe českým prostředím. Ovšem současně se vytvářel ostře vyhraněný její protipól. Do značné míry byl vyvolávaný obavami až strachem, kam ruská expanze může zajít. V reakci na to se v kategorickém vyhranění se vůči všemu jdoucím z Ruska ještě více upevňoval směr českého myšlení idealizující vše ruské. A tak, kdežto na jedné straně se stále zřetelněji v českém prostředí velebily různé stránky existence ruského státu či ruské společnosti a jejich možný pozitivní vliv na české prostředí, na druhé straně se konstituoval vysloveně rusofobní proud apriorně vše z východní Evropy odmítající a před takto jdoucím vlivem důrazně českou společnost varující. Rusko, a to pak již nebylo výsadou pouze 19.

⁴² Srov. Radomír VLČEK, *Ruský panslavismus, realita a fikce*. Praha, Historický ústav 2002, s. 71-86 a 139-146.

století, historické zkušenosti, jež se odehrály ve 20. století, tuto skutečnost ještě více podtrhly, se tím posouvalo do roviny černobílého vidění definovatelného konceptem „přítel versus nepřítel“.⁴³ K tomu dodejme, že řada významných osobností dějin a teorie historiografie jednoznačně definovala dějepis jako politickou vědu. S ohledem na to je pochopitelně, že se její aktéři jen zřídka zcela oprostili od podmínek, v nichž tvořili, a od politicky subjektivního obrazu, který si sami vytvářeli. V konkrétní situaci druhé poloviny 19. století zpolitizování násobilo podvědomou, stále častěji ovšem i otevřeně definovanou a dodnes aktuální tezi: „máme se Ruska bát nebo je naším spojencem?“⁴⁴

Rusistická bádání v etapě konstituování české vědecké historiografie

Skutečně novodobá kapitola českých historicko-rusistických bádání se začala odvíjet až poté, co se zformovalo moderní české historiografické pojetí. To bylo podmíněno institucionalizací české vědy. Pro ni bylo zásadní jednak rozdělení Karlo-Ferdinandovy pražské univerzity na českou a německou část a jednak ustanovení České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Kdežto k první události došlo v roce 1882, druhá se odehrála v roce 1890. Novodobá kapitola české historické rusistiky se tedy začala utvářet až v posledních dvou desetiletích 19. století.⁴⁵

Pro moderní českou historiografii je zejména podstatné jméno Jaroslava Golla (1846-1929), prvního představitele stolice dějin na filozofické fakultě české části Karlo-Ferdinandovy univerzity. Není cílem této studie zevrubně rozebírat témata ani metodologii Gollových prací. Proto vyzdvihneme jen to, co je pro naše zaměření nejdůležitější. Jde o to, že Gollovým přičiněním dokázala formující se česká historiografie respektovat moderní kritické postupy známé především v západoevropském prostředí.⁴⁶

Goll nebyl rusistou, soustředil se na české dějiny a až v jejich rámci hleděl na některé širší obecně historické souvislosti. Zejména mu šlo o vztahy českého prostředí k Polsku.⁴⁷ Pro moderní české zpracování ruských dějin bylo z toho podstatné, že Goll na české dějiny nenahlížel jako na izolovanou od okolního světa odtrženou tematiku, ale že si byl vědom nutnosti jejich zakomponování do širších obecných souvislostí. Nečinil tak pouze ve vlastních pracích, snažil se přimět k takovému postupu i svoje kolegy a žáky. Leccos z toho promítnul

⁴³ Srov. Radomír VLČEK, *Rusko fenomén strachu a naděje. Slovanství, panslavismus, rusofilství a rusofobie. 19. století. Ideje, vývoj a mocenské souvislosti*. In: *Annales historici Presoviensis* 16, 2016, č. 2, s. 9-30.

⁴⁴ Srov. např. <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11483158486-souvislosti-jana-pokorneho/216562220750020> [20. 6. 2017].

⁴⁵ Srov. Alena MÍŠKOVÁ, Martin FRANC, Antonín KOSTLÁN (eds.), *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*. Praha, Academia 2010, s. 195-199.

⁴⁶ Srov. Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha, Melantrich 1991.

⁴⁷ Srov. Jaroslav GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*. Praha, Bursík & Kohout 1897.

také do své organizační činnosti. V jejím rámci se např. zasadil o to, aby se jeden z jeho žáků, Jaroslav Bidlo (1868-1937) mohl soustředit na východoevropský svět. Tedy, aby české dějiny byly zasazeny do jeho kontextu. Nešlo o vyslovené včlenění českého dějinného prostoru do východoevropského. Naopak! Goll se proti něčemu takovému jednoznačně vyhraňoval. Jednalo se však o skutečnost, že české prostředí se tradičně nacházelo na pomezí západoevropského a východoevropského kulturně civilizačního prostoru, oběma bylo v různých svých obdobích odlišným způsobem ovlivňováno, a proto, podle Gollova názoru, nelze bez sledování jednoho či druhého správně pochopit to, co se v české minulosti odehrávalo.⁴⁸

Jaroslav Goll si byl vědomý, že východoevropský prostor je značně rozsáhlý a má vskutku bohatou minulost. Proto činil vše proto, aby se mu Bidlo věnoval cíleně, systematicky a zevrubně. Šlo mu vlastně o obrácený postup, než tomu bývalo dříve: nikoli zasazovat české dějiny do obecného, v tomto případě východoevropského, rámce, ale na obecný, v Bidlově zaměření východoevropský, rámec roubovat dění z české minulosti. Nic násilně, uměle či apriorně cíleně. Goll přistupoval k práci z pozitivistického hlediska. Rozhodující pro něj byl přirozený výsledek dějinného konání.

Takto se Gollovým vlivem v českém prostředí přelomu 19. a 20. století začalo utvářet pojetí vlastní obecným dějinám. Z evropského pohledu to již nebylo nic mimořádného, obdobné pojetí můžeme v této době spatřovat jak v západní, tak i východní Evropě. Goll proto nemusel posílat Bidla a jemu podobné jen na západ, aby se tam naučili moderní metodologii obecných dějin. Mohli se podívat i na východ a seznámit se tam současně jak s moderní metodologií, tak vyspělou širokou tematikou. Ostatně ruské dějepisectví obecných dějin, které sice mělo za sebou prozatím poměrně krátkou, jen o něco více než půl století se vinoucí tradici, dosahovalo v rámci světového dějepisectví mimořádné úrovně. Zejména to bylo patrné na té jeho části, která se věnovala průběhu, významu a dopadu Velké francouzské revoluce. Tato část ruského pozitivistického dějepisectví druhé poloviny 19. století a počátku 20. století byla považována za jednu z nejkvalitnějších v rámci celého tehdejšího historiografického světa.⁴⁹

V česky dobovém, nejen historiografickém diskurzu ovšem nešlo jen o Rusko, dokonce ani nikoli jen o východoevropský prostor. Jednalo se o výrazně širší dimenzi: o celý

⁴⁸ Srov. Idem, *Jaroslava Golla Vybrané spisy drobné I.* Praha, Historický klub 1928, s. 3-27.

⁴⁹ Srov. Jaroslav MAREK, František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví.* Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století. Praha, nakladatelství Lidové noviny 1997, s. 370-371; Radomír VLČEK, *Ruská liberální historiografie na přelomu 19. a 20. století. K vývoji pozitivistické metodologie v ruské historiografii.* Slovanský přehled 73, 1987, č. 5, s. 378-391; Idem, *Stát a státní ideologie v koncepci ruské liberální historiografie poslední čtvrtiny 19. století.* Slovanský přehled 77, 1991, s. 434-442.

dobově chápaný slovanský svět. Nejzřetelněji tuto koncepci, jež zůstala zakořeněna i v Bidlově pojetí, vyjádřil český slavista, archeolog a muzejník Lubor Niederle (1865-1944) v synteticky pojaté práci *Slovanské starožitnosti*. Jeho čtyři díly vycházely od roku 1902 do roku 1925.⁵⁰ Najdeme ji však i v řadě jiných prací Lubora Niederla,⁵¹ Jaroslava Bidla⁵² i dalších autorů.

Bidlovo výraznější zaměření na Rusko a východní Evropu jako celek umožnila skutečnost, že od roku 1884 existovala na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze katedra slovanských a byzantských dějin. V jejím čele stál balkanista a byzantolog Konstantin Jireček (1854-1918), který v roce 1893 přešel na vídeňskou univerzitu.⁵³ V té době však již vedli jednotlivé přednášky z dějin Slovanstva právě historik Jaroslav Bidlo a zmíněný slavista, archeolog a muzejník Lubor Niederle. Právě oni, jak již bylo naznačeno v souvislosti s obecně slovanskou vědeckou koncepcí Lubora Niederla, pak vytvořili skutečnou tradici moderního českého vědeckého zpracovávání minulosti celého slovanského prostoru. Byl jimi chápaný jako komplex vzájemně se ovlivňujících skutečností, v nichž rozhodující je interakce mezi slovanskými komunitami. Toto pojetí jim a jejich nástupcům umožnilo soustředit se na jednotlivé komponenty slovanského světa, tedy i na Rusko. Vedle analytických prací využívajících především pozitivistické metody se při tom začaly objevovat z jejich pera i první skutečné syntézy. Byl to ovšem Jaroslav Bidlo, kdo navázal na to, co připravil o ruských dějinách Josef Ladislav Píč. Tedy na sice stručné, přehledové ale syntetizující zobrazení ruských dějin. Byl v nich patrný převažující pozitivistický přístup, alespoň v některých pasážích se však objevily snahy o to, co bychom dnes označili jako promýšlení dějin. Tedy hledání zvláštností, souvislostí, analogií ale i odlišností a protichůdností.

O Bidlově pokračování Píčovy práce o ruské minulosti lze hovořit i proto, že z Bidlova pera vzešla dvoudílná monografie o ruských dějinách 19. století.⁵⁴ Píčovu práci spojuje s Bidlovou knížkou i něco dalšího: můžeme v ní zřetelně identifikovat vlivy ruské historiografické školy, zejména pak její čelné osobnosti, historika Nikolaje Ivanoviče Karejeva (1850-1931), který také na Bidlovo pozvání několikrát v Praze pobýval. Karejevovou odbornou specializací byly dějiny Velké francouzské revoluce, především jejich sociální stránka. Karejev přitom dokázal představit historické analogie a vysvětlit mezi

⁵⁰ Lubor NIEDERLE, *Původ a počátky národa slovanského*. Praha, Bursík & Kohout 1902-1925.

⁵¹ Idem, *O kolébce národa slovanského*. Praha, František Šimáček 1899; Idem, *Počátky slovanské hudby*. Praha, Společnost Národního musea 1915.

⁵² Jaroslav BIDLO, *Dějiny Slovanstva*. Praha, Vesmír 1927; Jaroslav Bidlo a kol., *Slovanstvo: obraz jeho minulosti a přítomnosti*. Praha, Jan Leichter 1912.

⁵³ Srov. Ivan DOROVSKÝ, *Konstantin Jireček, život a dílo*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1983. Dostupné též na <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/103912> [17. 3. 2016].

⁵⁴ Srov. Jaroslav BIDLO, *Rusko v 19. století*. 1-2, Praha, J. Otto 1908.

dějinné souvislosti. Tedy to, co bylo českému prostředí v něčem drobném naznačené některými Kalouskovými pracemi, ale k čemu se zatím česká historická rusistika ani její rychleji se konstituující česká historická slavistika zatím výrazněji nepropracovaly. Podotkněme, že některá rezidua toho jsou patrná dodnes. Doposud např. v rámci českých historicko-rusistických bádání absentuje vlastní tematika ruských sociálních dějin.⁵⁵

Koncepce východoevropských dějin Jaroslava Bidla byla nesporně ovlivněna nejen Gollem, ale i pojetím německého historika Ernesta Tröeltsche (1865-1923). Pro něho bylo typické, že akcentoval dějiny kultury a civilizace jako stěžejní determinanty historického procesu.⁵⁶ Bidlo pod tímto vlivem chápal východoevropské dějiny jako samostatný proud obecných dějin. Vycházel z představy o bipolaritě římské a helénské kultury determinované dualismem římského a byzantského křesťanství, tedy katolictví a pravoslaví. Západní a východní svět podle něj v Evropě tvořil dvě zvláštní kultury, které se po staletí vyvíjely samostatně a odlišně. Podotkněme ovšem, že toto pojetí nebylo vlastní pouze Tröeltschovi, ale že se s ním setkáme i v ruském dějepisectví druhé poloviny 19. století. Bylo charakteristické pro ruské slavjanofily v čele s Nikolajem Jakovlevičem Danilevským (1822-1885), Vladimírem Ivanovičem Lamanským (1833-1914), Konstantinem Nikolajevičem Leontjevem (1831-1891) a Vladimírem Stěpanovičem Ikonnikovem (1841-1923).

Dobová česká historická rusistika si toho byla vědoma a zanechala nám odkaz, že nelze zapomínat na podněty soudobé západoevropské, ale i východoevropské historiografie a proměnu metodologických i tematických zaměření činěných jejich vlivem. V odrazu toho se v předválečném období právě pod tímto vlivem začal formovat tematicky cenný proud českých historicko-rusistických studií zaměřený na dějiny dějepisectví. Doposud byly sledovány pouze v českých nebo naopak širokých slovanských a slavistických souvislostech. Možná překvapí, že právě tímto zaměřením zahájil svoji vědeckou dráhu později přední český, přesněji československý historický rusista, specialista na nejnovější ruské dějiny, Jan Slavík (1885-1978). Jeho studie o Lvu Nikolajeviči Tolstém (1828-1910) jako historikovi napsaná v roce 1912 signalizovala Slavíkovu snahu o širší pohled na ruské prostředí, než představovaly politické dějiny, a o zamyšlení nad jeho podstatou. Tedy něco nového, co česká rusistická bádání doposud neznala.⁵⁷

⁵⁵ Srov. Radomír VLČEK, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisectví 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*. In: Jiří HANUŠ, Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí – 19. století*. Brno, Maticе moravská 2007, s. 99-119.

⁵⁶ Srov. F. KUTNAR, J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 686, 737 a 809.

⁵⁷ Jan SLAVÍK, *Lev Nikolajevič Tolstoj jako historik*. Praha, s.n., 1912.

Rostoucí snahu českých historiků předložit vlastní pohled na východoevropské dějiny, případně na dějiny Slovanů a v jejich rámci i Rusů, násobil postoj některých spisovatelů. Jedním z nich byl Eduard Valečka (1841-1905), vlastník nakladatelství Grégr a Dattel, který v roce 1903 vydal *Obrazy z dějin ruských*. Navázal jimi na svoje starší, podobně zaměřené práce, např. *Čech v Rusku – praktické rozmluvy česko-ruské a slovníčky odborné*.⁵⁸ Literární charakter ruské minulosti zprostředkovávaly českému čtenáři v některých svých pracích i takové osobnosti, jako byli spisovatelé Alois Jirásek (1851-1930), Svatopluk Čech (1846-1908) nebo Antal Stašek (1843-1931). U těchto osobností, zejména Staška se projevil zřetelný příklon ke kritickému, nicméně odborné historii vzdálenému pohledu na ruskou minulost.⁵⁹ Pozitivnější působení v tomto směru najdeme jen u Josefa Holečka (1853-1929), především v jeho pracích *Ruskočeské kapitoly* (1891) a *Zájezd na Rus* (1896).⁶⁰ Nezmínit ovšem nelze ani působení populární Ruské knihovny, kterou založilo Ottovou nakladatelství jako speciální řadu pro vydávání publikací ruských autorů, především ruských spisovatelů a jejich knih o Rusku přeložených do češtiny.⁶¹

Vliv událostí v Rusku let 1905-1907

Doktrína marxistického dějepisectví, která se snažila deformovat český pohled na rusistická bádání do podoby nadřazení revolučního dění v Rusku a Sovětském svazu nad všechny ostatní dějinné procesy, apriorně vyzdvihovala ruské revoluce let 1905-1907 a zejména oku 1917 jako zásadní dějinné události. Dnešní pohled nezpochybňuje význam těchto událostí, nicméně chápe je jako součást dlouhodobého „příběhu“ ruské a sovětské minulosti.⁶² Nelze ovšem popřít, že by jak revoluční dění let 1905 – 1907, tak roku 1917 již ve své době brzy poté nevyvolalo ve světě, a tudíž i v českém prostoru mimořádný zájem. Jednou z osobností, která o událostech let 1905-1907 bezprostředně referovala a přitom je vkládala do historických souvislostí, byl T. G. Masaryk. Specifickou formu pak tvořily sice ojedinělé, nicméně čtenářsky atraktivní vzpomínky na konkrétní události. Jednou z nich bylo povstání na křižníku kníže Potěmkin-Tauridskij, známé především filmovým zpracováním Sergeje Michajloviče Ejzenštejna (1898-1948) z roku 1925. Žádný Čech se této vzpoury osobně neúčastnil. V českém překladu Křišťana Rakovského se však poprvé v roce 1908 a

⁵⁸ Eduard VALEČKA, *Čech v Rusku – praktické rozmluvy česko-ruské a slovníčky odborné*. Praha, vlastním nákladem, b. d.; Idem, *Obrazy z dějin ruských*. Praha, vlastním nákladem 1903.

⁵⁹ Antal STAŠEK, *Vzpomínky*. Praha, František Borový 1925.

⁶⁰ Srov. Josef ŠAUR, *K jednomu střeoevropskému pojetí Ruska (Josef Holeček)*. In: Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí. Brno, Masarykova univerzita 2015, s. 405-411.

⁶¹ <https://www.ottovo-nakladatelstvi.cz/inpage/historie/> [12. 6. 2017].

⁶² Zbyněk VYDRA – Michal ŘOUTIL – Jitka KOMENDOVÁ – Kateřina HLOUŠKOVÁ – Michal TĚRA, *Dějiny Ruska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017, s. 259-295.

znovu pak v roce 1926 objevily vzpomínky jednoho z aktivních účastníků – Kyrilla. Podotkněme, že Kyrillovy vzpomínky, které nebyly, co se týče prací o událostech na Potěmkinu ojedinělé, byly poprvé vydány ruský ještě v roce 1905 vídeňském nakladatelství.⁶³

Tradice bádání v meziválečném období

Meziválečná doba přinesla spolu se samostatnou Československou republikou také nové české pojetí dějin východní Evropy. Kontinuitu práce a výběru témat ve své tvorbě udržoval především Jaroslav Bidlo, jehož zásluhou i nadále převažovalo studium ruských dějin jako bezprostřední součásti slovanské otázky, studia jejich idejí a ideologií a jejich byzantologických kořenů. Spolu s ní se však v tvorbě jiných českých historických rusistů odborné sledování východoevropské minulosti posouvalo k aktuálnějšímu, časově výrazně novějšímu a do značné míry více zpolitizovanému ale také výrazněji zkonkretizovanému pohledu. Slovanská otázka a její jednotlivé komponenty se v konstituujícím se Československu získala nový rozměr. Nový stát totiž potřeboval vlastní státní ideologii. V jejím rámci sehrávalo slovanství mimořádně důležitou roli. Dřívější zromantizovaný pohled na Slovanstvo byl v odrazu toho vystaven značnému kritickému zhodnocení. Idea slovanské vzájemnosti v něm však zůstávala zachována. Dokonce bylo požadováno její zvýraznění a hlubší historické prokázání její existence. V optimální podobě byly požadovány konkrétní příklady jako důkazy fungujících mezislovanských vztahů.⁶⁴

První prezident Československé republiky, profesor Karlovy univerzity Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937) se již v předválečné době velmi intenzivně zajímal o ruské, přesněji východoevropské prostředí. Vedle řady analytických studií i větších prací, mezi nimiž dominovaly jeho *Slovanské studie. Slavjanofilství Ivana Kirejevského*,⁶⁵ sestavil jedinečný nikoli jen na historických reáliích založený pohled na ruskou civilizaci. Jeho kniha *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*, napsaná původně pro německé prostředí, představovala závažný průlom do poznávání východoevropského světa.⁶⁶ Historik Jaroslav Bouček (*1952), který ve své monografii o Janu Slavíkovi připomněl diskuse a pojetí

⁶³ Křišťan RAKOVSKÝ, *Pod vlajkou revoluce: vzpoura na válečné lodi „Kňjaz Potěmkin“*. Listy z deníku člena lodního revolučního komitétu Kirilla. Vídeň, R. Kamus a spol., 1908¹, Praha, Nákladem Komunistického nakladatelství a knihkupectví 1926².

⁶⁴ Srov. Alexandr BRUMMER, *Slovanství a slovanská tradice v meziválečném Československu 1918-1938*. Historický sborník, 23, 2013, s. 46-62; Idem, *Rusko a „naše osvobození“*. Význam válečného rusofilství a vztahu k carskému Rusku za Velké války a v meziválečném období. Slovanský přehled 98, 2012, č. 5 / Slovanské historické studie 37, s. 465-536.

⁶⁵ Např. Tomáš Garrigue MASARYK, *Slovanské studie. Slavjanofilství Ivana Kirejevského*. Praha, L. Masaryk 1889.

⁶⁶ Idem, *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*. 1-3, Praha, ústav Tomáše Garrigua Masaryka 1995-1996.

týkající se Ruska a ruské revoluce mezi T. G. Masarykem, Karlem Kramářem (1860-1937) a Janem Slavíkem upozornil na pozdější Masarykův výrok, že kniha *Rusko a Evropa* se bez jakýchkoli výhrad mohla jmenovat *Ruská revoluce*.⁶⁷ Ačkoli se nejednalo o historickou analýzu, Masaryk v ní tak zásadním způsobem přispěl k pochopení podstaty východoevropského kulturně civilizačního profilu jako svérázného, ovšem do obecných souvislostí náležícího fenoménu, že ji nelze při definování tradice českých historicko-rusistických bádání nechat stranou. Masaryk dokázal, že Rusko se minimálně od 18. století rychle proměňovalo, i nadále však zůstávalo svérázným a svébytným celkem. To bránilo jeho pochopení v ostatní Evropě. Rusko nelze posuzovat západoevropskými očima, i když při jeho hodnocení nelze ponechat konkrétní historické zkušenosti s ním stranou. Masaryk se soustředil na objasnění vnitřního Ruska, v němž si zevrubně všiml i jeho vnitřní opozice, která se snažila specifickým, z evropského pohledu neuvěřitelně intenzivním a krutým způsobem prosadit a mnohé v Rusku v duchu svých radikálních představ dále změnit.

Z Masarykova *Ruska a Evropy* plyne podstatný odkaz všem, kteří se Rusku chtějí věnovat: na Rusko je třeba nahlížet kriticky a současně objektivně. Zmíněnou prací Masaryk vytvořil tradici českých reálně kritických rusistických bádání sledujících více než politické a historické souvislosti. V Masarykově metodologii se tato skutečnost odrazila i v interdisciplinárním přístupu a ve snaze vysvětlit dějinné okolnosti a souvislosti i jinými než striktně historickými přístupy.⁶⁸

V kontextu Masarykových prací o Rusku je třeba připomenout i dalšího významného českého politika, premiéra první československé vlády, Karla Kramáře. Zejména jeho kniha *Ruská krise* je mimořádně zajímavou sondou do chodu ruského státu a ruské společnosti. Soustředí se sice na otázku ruské revoluce a na dění, jež nastalo po bolševickém převratu v listopadu 1917, svými glosami do ruské minulosti však přispívá k rozšíření plastického českého obrazu existence posledních let carského Ruska. *Ruská krise* je psána z monarchistických pozic, neobhazuje sice samoděržaví, ale ve vládě silné jedinečné osobnosti vidí východisko problémů, do kterých se Rusko v průběhu staletí propadalo.⁶⁹

Rekognoskací československého meziválečného dějepisectví dospějeme k závěru, že obecně české ani slovenské dějepisectví a v jeho rámci ani česká historická rusistika tematické a metodologické podněty činěné Masarykem a jeho úvahami o Rusku nedokázaly náležitě absorbovat. V českém prostředí se sice objevily některé překlady ruského

⁶⁷ Srov. Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*. Praha, H & H 2002, s. 44.

⁶⁸ Srov. Idem, *Rusko a Evropa. Studie o duchovních proudech v Rusku*. 1, Praha, ústav Tomáše Garrigua Masaryka 1995, s. 9-11.

⁶⁹ Karel KRAMÁŘ, *Ruská krise*. Praha, Pražská akciová tiskárna 1921.

dějepisectví tematicky překračující rámec politického dějepisectví, ale česká rusistická historiografie zůstala ve svém celku uzavřená do politických dimenzí. Z Masarykova podnětu zaměřeného na mezioborová bádání nedokázala kromě deklaratorně definovaného odkazu ve smyslu Masarykovy autority a symbolu jeho tvorby prakticky nic vytěžit. Překládané knihy se týkaly především aktuálních problémů. K nim nepochybně patřila otázka ruské revoluce roku 1917, především, kdo ji způsobil. Ruská emigrantská historiografie náležící ve své většině k ruskému liberálnímu směru, tedy tomu, který měl prostřednictvím svých konstitučně demokratických (kadetských) a oktjabristických činitelů po únorové revoluce 1917 šanci podílet se na budování nového, snad i demokratického Ruska,⁷⁰ se snažila objasnit důvody, proč její cíl budovat nové Rusko nebyl ani v roce 1917 ani v následujících letech naplněn. Masaryk, Slavík, Edvard Beneš (1884-1948) i další čeští političtí činitelé a intelektuálové sice utvrzovali jejich víru, že revoluce není věčná a Rusko se „někdy“ musí vydat demokratickou cestou, ale jejich přesvědčení o tom, že se musejí ospravedlnit za každou cenu, nevyvrátili.⁷¹ Mezi ruskými emigranty se dokonce začal prezentovat koncept spiklenecké teorie, podle něhož Rusku před rokem 1917, ale i v jeho průběhu škodily domácí i zahraniční temné síly. Jednou z nich byl Grigorij Jefimovič Rasputin (1869-1916), jehož zavraždění na konci roku 1916 se stalo věcí státního zájmu.⁷² Soustředění se na taková zdůvodnění ruské revoluce roku 1917 a především liberálního neúspěchu v ní nebylo výjimečnou záležitostí. Ústřední legionářské nakladatelství dokonce v roce 1928 vydalo vzpomínky jednoho z účastníků Rasputinovy vraždy, knížete Felixe Felixoviče Jusupova (1887-1967).⁷³ Memoáry se ovšem objevily i v prozaickém úsilí motivovaném skutečnou snahou objasnit realitu minulosti. Zajímavý materiál tohoto druhu poskytly např. vzpomínky generála Alexeje Alexejeviče Brusilova (1853-1926), jež byly vydané česky zásluhou Prokopa Maxy (1883-1961).⁷⁴

Pro český pohled na Rusko byl v meziválečném období signifikantní Masarykův výrok, jenž zazníval s drobnými odchylkami z jeho úst opakovaně: „naše starší nekritické rusofilství válečnými událostmi bylo vyvráceno a doufám i překonáno. Naše slovanství nesmí být slepé; odmítám zejména ten panrusism, jenž pod heslem slovanství a slovanské politiky všecku naději skládá na Rusko a na Rusko imaginární; v tomto rusofilství se skrývá pessimism často nihilistický. Vyvrácením toho rusofilství je právě fakt, že za své osvobození děkujeme

⁷⁰ Srov. Radomír VLČEK, *Rusko na jaře roku 1917. K liberalizujícímu pokusu o reformování impéria*. Slovanský přehled 79, 1993, č. 2, s. 134-149.

⁷¹ Srov. Jan SLAVÍK, *Smysl ruské revoluce. Úvahy a kritiky*. Praha, Svaz Národního osvobození 1927, s. 7-14.

⁷² Srov. Radomír VLČEK, *Mysticismus Grigorije Rasputina v kontextu kulturního a duchovního vývoje Ruska přelomu 19. s 20. století*. Kulturne dějiny 7, 2016, č. 1, s. 52-95.

⁷³ Felix Felixovič JUSUPOV, *Konec Rasputinův*. Praha, Ústřední Legio-nakladatelství 1928.

⁷⁴ Srov. Alexej Alexejevič BRUSILOV, *Vzpomínky na světovou válku a vlastní životopis*. Praha, Orbis 1929.

především Západu, méně Rusku: nekritická rusofilská politika, panující ještě na začátku války, se ztroskotala. Ztroskotala se nejen porážkou Ruska, nýbrž i jeho rozvrácením.⁷⁵ S tím souvisela i následná Masarykova slova: „Musíme si přát, aby se Rusko konsolidovalo. Ale ta konsolidace Ruska přijde jen z Ruska, přijde Rusy samými, nemůže se provést národy jinými a zvenčí; v krizi, v jaké se Rusko ocitlo, může si Rusko pomoci jen samo - půjčením peněz, obchodem a všemi vnějšími prostředky evropské civilizace Rusku může být pomáháno, ale spaseno tím nebude. ... Rusko je nejen nám a ostatním Slovanům, nýbrž celému světu potřebné. Byli jsme rusofily před válkou i ve válce, rusofily zůstaneme, jenže budeme rusofily lepšími, protože myslícími a praktickými - půjdeme tu za Havlíčkem, jenž první z našich politiků dovedl dělat správný rozdíl mezi carismem a národem.“⁷⁶

Jedním z těch, kteří Masarykův odkaz alespoň zčásti naplňovali v konkrétních českých historických rusistických bádáních, byl v meziválečné době Josef Macůrek (1901-1992). Činil tak formou širšího pohledu na historickou rusistiku, a to ve smyslu studia celých východoevropských dějin. Josef Macůrek, od roku 1935 mimořádný profesor slovanských dějin na filozofické fakultě brněnské Masarykovy univerzity, v návaznosti na to striktně odmítal hovořit pouze o ruském, byť i jakkoli preparovaném prostoru, a to s odvoláním na dlouhodobě působící interakci východoslovanských komunit. Rusko v užším slova smyslu bylo podle něj bez nich nepochopitelné a v širším slova smyslu dokonce i neuchopitelné. Oproti koncepci, kterou i nadále rozvíjel Jaroslav Bidlo, byl přesvědčen o jednotném historickém procesu, v jehož rámci tvoří východoevropské dějiny jen jednu část. Bez jejich začlenění do obecných souvislostí jsou nepochopitelné a také neuchopitelné.⁷⁷

Specifickou linii historicko-rusistických bádání vytvořil ve dvacátých letech 20. století další prosazovatel masarykovského přístupu k ruským dějinám Jan Slavík. Jeho obraz moderních ruských (sovětských) dějin činěný na maximální možné míře ve své době nalezených pramenů byl něčím mimořádným nejen v českém ale i širším mezinárodním historiografickém prostředí.⁷⁸ Ne bezdůvodně se uvádí, že pokud by Slavík publikoval v jiném než českém jazyce, stal by se uznávanou osobností světové historické rusistiky. Protože se soustředil především na období po roce 1917, je pro námi sledované české studium ruských dějin carské doby podstatný především jeho metodologický přístup. Šlo o využití

⁷⁵ Srov. Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce – Za války a ve válce 1914-1918*. Praha, Orbis 1925, s. 528.

⁷⁶ Srov. Ibidem, *Světová revoluce*, s. 529.

⁷⁷ Josef MACŮREK, *Dějepisectví evropského východu*. Praha, Melantrich 1946, s. 89-126.

⁷⁸ Jan SLAVÍK, *Základy carismu: psychologie A. N. Radiščeva*. Kladno, J. Šnajdr 1927; Idem, *Smysl ruské revoluce*, Praha, Svaz Národního obrození 1927; Idem, *Ruská revoluce březnová ve vzpomínkách účastníků*. Praha, Melantrich 1930; Idem, *Kapitoly o Leninovi*. Praha, Pokrok 1924; Idem, *Lenin*. Praha, Melantrich 1934; Idem, *Leninova vláda (1917-1924)*. Praha, Melantrich 1935; Idem, *Bolševismus v přerodu: historicko-sociologická studie*. Praha, Melantrich 1932.

dostupných ruských pramenů včetně vzpomínek současníků. K tomu komparace byla pro Slavíka jedním z nezbytných způsobů, jak se dopátrat reálného obrazu minulosti.⁷⁹ V letech 1925-1926 Slavík uveřejnil svoji první analýzu ruské revoluce. Publikoval ji ve třech částech nejprve ve Slovánském přehledu, záhy na to, v rozšířené podobě ve třech svazcích i samostatně.⁸⁰ Typické pro Slavíka bylo, že se nejdříve kriticky vyrovnával s dosavadními názory. Nejedna z jeho recenzí byla pak otištěna v jeho syntézách. Např. první kapitoly Slavíkovy knihy *Smysl ruské revoluce* tvoří recenze Miljukovových *Dějin druhé ruské revoluce*, které vyšly v Sofii v roce 1921 (do češtiny nebyly nikdy přeloženy), a recenze výše zmíněné Kramářovy Ruské krise.⁸¹

Slavík ovšem sledoval dění ruské revoluce roku 1917 v širokých historických souvislostech. Náhledem do dění v Rusku 18. a 19. století dospěl k závěru, že revoluce roku 1917 na čtyři hlavní kořeny: selskou revoluci Jemeljana Pugačova (1742-1775), opoziční názory Alexandra Nikolajeviče Radiščeva (1749-1802), děkabristickou revoluci a revoluci let 1905-1907. Z dnešního pohledu bychom asi dikci revoluce ve spojitosti s povstáním Jemeljana Pugačova či děkabristů brali s rezervou, pro určení tradice českých historických rusistických bádání je však podstatné, na co a jakým způsobem se Slavík zaměřoval. Jako historikovi moderních dějin mu nešlo o všestrannou analýzu „revoluce“ v minulosti, tedy o objasnění povstání Jemeljana Pugačova či děkabristů, nýbrž „pouze“ o vysvětlení logiky a z jeho pohledu jisté zákonitosti, či přesněji tradicionalistického vývoje dění. V masarykovské dikci ji spojoval se svérázem ruského myšlení a konání. O ruské revoluci, míněno nyní bolševickém převratu a následném sovětském politickém vývoji, např. uvedl: „Nynější ruská revoluce je – mutatis mutandis – nová doba radikálních proměn, prováděná bezohlednou petrovskou metodou. ... Přece však Petr“ (míněno car Petr I. Alexejevič, zvaný Veliký – R.V.) „je dnes nejslavnějším panovníkem ruských dějin! Také ti, kteří zasypávají ho výtkami, ponechávají mu velikou zásluhu ... což když z rozvalin, způsobených proxysmem revoluční horečky, vyroste v několika desetiletích zdravá Rus, zbavená smělou rukou chladnokrevného chirurga všeho, co carskou říši dělalo chorou a slabou?“⁸²

Pro tradici českých a československých historicko-rusistických bádání bylo rovněž podstatné, že Jan Slavík ve své tvorbě varoval před nekritickým přejímáním faktů, které činila sovětská žurnalistika i sovětská historiografie. Např. v práci *Všem, kdo uvažují o Sovětském Rusku*, demaskoval sovětský třídní a stranický přístup, v němž byla primární politická a

⁷⁹ Srov. Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*. Praha H & H 2002, s. 39-40.

⁸⁰ Jan SLAVÍK, *Studie k dějinám ruské revoluce 1-3*. Praha, vlastním nákladem 1925-1928.

⁸¹ Idem, *Smysl ruské revoluce*, s. 7-63.

⁸² Idem, *Eadem*, s. 7-8.

ideová propaganda, nikoli objektivita. V zájmu prosazení politických cílů bylo pro ni prý vysloveně nutné, aby fakta zkreslovala, dávala do jiných souvislostí, než by bylo třeba a jiná, nepohodlná zamlčovala.⁸³ Současně Slavík upozorňoval, že česká prosovětská historiografie, podle Slavíkova vyjádření „naši sovětofilové“ údaje sovětského tisku ale i dalších společenských věd ochotně přebírají a ve svých pracích pak z nich činí vizi dokonalosti a vyspělosti.⁸⁴

Jan Slavík ve svých analýzách Ruské revoluce sice vycházel důsledně z historických pramenů, především vzpomínek přímých účastníků, pro historické souvislosti ovšem neváhal využít dostupnou starší literaturu, a to jak ruské, tak západoevropské provenience. Jedním z takových zdrojů mu byly práce německého ekonoma a historika Alfonse Thuna (1853-1885), který se vlivem anarchisticko-revolučního dění v Rusku přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století rozhodl sepsat o ruském revolučním dění syntetickou práci, která by byla poučením pro německé prostředí. A. Thun po absolvování studií přednášet na univerzitách v Berlíně a Basileji politickou ekonomii. Jako výbĕrovou záležitost k tomu přidával lekce o ruském radikalismu. Ve švýcarském Zurüchu se v této době soustředila ruská politická emigrace. Thun s cílem seznámit se alespoň s některými jejími představiteli využil prázdniny a studijní dovolenou k tomu, aby do Zurüchu odcestoval. Tak vznikl jeho spis *Dějiny ruských revolučních hnutí v Rusku* poprvé, který vyšel poprvé v německém originále v němčině v roce 1883.⁸⁵ Víckrát vydán nebyl, ale za to byl Věrou Zasuličovou (1849-1919) přeložen do ruštiny a poprvé v ruštině vydán ve Švýcarsku v roce 1901. V Rusku byla tato verze poprvé vydána v roce 1917, a to s doplňky D. Kolcova (?). Stejně jako švýcarské vydání z roku 1901 ji doprovodila rovněž předmluva patriarchy ruského revolučního hnutí Georgije Valentinoviče Plechanova (1856-1918). Ve třetím ruském vydání, jež vyšlo v roce 1923, představil osobnost Thuna formou osobních vzpomínek jiný přední činitel ruského revolučního hnutí, dřívější menševik Lev Grigorjevič Dejč (1855-1941).⁸⁶

Dalším významným Slavíkovým zdrojem byly knihy amerického rusisty druhé poloviny 19. století Georga Kennana (1845-1924), především v ruštině, patrně v Ženevě v devadesátých letech 19. století vydaná práce *Russkije gosudarstvennyje prestupniki*⁸⁷ a ve

⁸³ Srov. Idem, *Všem, kdo uvažují o Sovětském Rusku*. Praha, Ústřední výkonný výbor československé strany národně-socialistické 1933, s. 10-11.

⁸⁴ Srov. Ibidem, s. 12.

⁸⁵ Alphons THUN, *Geschichte der evolutionären Bewwgungen in Russland*. Leipzig 1883.

⁸⁶ Alfons TUN, *Istorija revoljucionnych dviženij v Rossii. Pervod Very Zasulič, D. Kolcova i dr.* Moskva – Petrograd, Gosudarstvennoje izdatelstvo 1923, s. 5-19.

⁸⁷ Geogre KENNAN, *Russkije gosudarstvennyje prestupniki*, b.m., b.d.

stejně době v Londýně vydaná práce o politických vyhnancích na Sibiři.⁸⁸ Práce o Sibiři a politických věznicích byla Kennanem dále dopracována a v rozšířených a upravených podobách znovu několikrát vydána.⁸⁹ Dvě Kennanovy práce, které se věnovaly restům za politické delikty v Rusku, byly přeloženy do češtiny. V roce 1892 vyšla kniha *Na Sibiři. Dojmy a úvahy z cest*⁹⁰ a roku 1914 *Hrůzy ruských žalářů*.⁹¹

Jak upozornil již ve výše zmíněné stati *Česká historiografie o Rusku a Jan Slavík Václav Veber* „Slavík byl tak viditelnou osobností historické vědy i veřejného života, že zastínil řadu dalších, kteří se tematikou východoevropských dějin obírali a vydali docela záslužné práce“.⁹² Měl na mysli nejen již uvedeného Karla Kramáře a jeho výše zmíněnou *Ruskou krizi*,⁹³ ale i Josefa Eduarda Šorma (1888-1842) a jeho *Sovětské Rusko*⁹⁴ a např. diplomata Jana Šeba (1886-1953) a jeho práci *Rusko a Malá dohoda*.⁹⁵ Měli bychom k tomu ovšem rovněž dodat, že východoevropskému prostoru jako části obecně evropského prostředí věnoval pozornost v několika pasážích svých syntetických prací o dějinách Evropy rovněž Josef Šusta.⁹⁶

Zvláštní linii české historické rusistiky i evropského historického bádání o východní Evropě vytvořila ruská emigrace. Pro námi sledovanou problematiku je relevantní především ta její část, která působila v Československu.⁹⁷ Mezi emigrujícími intelektuály byli i historici, kteří se pak buď přímo zapojili do vědeckého a výukového modulu, nebo se na něj alespoň připravovali.⁹⁸ Z hlediska množství publikovaných prací vynikal Valerij Sergejevič Vilinskij (1903-1955). Věnoval se otázce slovanské vzájemnosti⁹⁹ a církevní otázce v Rusku.¹⁰⁰ Zejména jím prezentovaná geneze a proměny duchovního života v Rusku byly doposud v českém prostředí téměř neznámým tématem. České dějepisceví se mu více věnuje až

⁸⁸ George KENNAN, *Siberia and the exil systém*. London, James R. Osgood, McIlvaine et Co 1891.

⁸⁹ Např. Geogre KENNAN, *Sibir i ssylka*. 1-2, S.-Peterburg, G. S. Cukermann 1906.

⁹⁰ George KENNAN, *Na Sibiři. Dojmy a úvahy z cest*. Praha, Höfer a Klouček 1892.

⁹¹ George KENNAN, *Hrůzy ruských žalářů*. Praha, A. Svěcený 1914.

⁹² Srov. V. VEBER, *Česká historiografie o Rusku*, s. 307.

⁹³ Karel KRAMÁŘ, *Ruská krise*. Praha, Pražská akciová tiskárna 1921.

⁹⁴ Josef Eduard ŠORM, *Sovětské Rusko*. Praha, Orbis 1924.

⁹⁵ Jan ŠEBA, *Rusko a Malá dohoda v politice světové*. Praha, Melantrich 1936⁴.

⁹⁶ Josef ŠUSTA, *Dějiny Evropy v letech 1812-1870*. Praha, Vesmír 1922-1923.

⁹⁷ *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945* 1-3. Praha, Národní knihovna České republiky 1996.

⁹⁸ Martin Cyril PUTNA, Miluše ZADRAŽILOVÁ, *Rusko mimo Rusko: dějiny a kultura ruské emigrace 1917-1991* 1-2. Brno, Petrov 1993-1994.

⁹⁹ Valerij Sergejevič VILINSKIJ, *K slovanské otázce: tři koncepce slovanské vzájemnosti*. Praha, Václav Petr 1930.

¹⁰⁰ Idem, *Duch ruské církve*. Praha, Ladislav Kuncíř 1930; Idem, *Duchovní život ruského národa*. Praha, V. Kotrba 1931; Idem, *Pronásledování náboženství v Rusku*. Hlučín ve Slezsku, Exerciční dům 1930; Idem, *Ruský národ a sjednocení církvi*. Olomouc, Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje 1928.

v nejnovejší době,¹⁰¹ kdy jsou také publikovány překlady stěžejních prací předních ruských historiků církevních dějin.¹⁰² Pozoruhodná byla rovněž Vilinského kniha *Ruská revoluce 1825-1936*¹⁰³

Na české meziválečné dějepiscectví měly vliv rovněž obrazy ruské revoluce činěné ruskými emigranty v historických souvislostech aktuálního dění v sovětském Rusku.¹⁰⁴ Mezi ty, kteří nejvíce ovlivnili česká bádání o minulosti carského Ruska, patřili Vladimír Andrejevič Francev (1867-1942)¹⁰⁵ a Anton Vasiljevič Florovskij (1884-1968).¹⁰⁶

České prostředí umožňovalo sice v omezené míře, ale přece jen publikování zajímavých výsledků historiografické činnosti i dalším ruským historikům. Např. Komitét dne ruské kultury tak činil prostřednictvím edice Kulturní statky Ruského národa. I v nakladatelství Jan Otto vyšlo několik překladů prací dalších ruských historiků - emigrantů. Za všechny zmiňme práce Jevgenije Franceviče Šmurla (1854-1934) *Rusko v Asii a v Evropě*¹⁰⁷ nebo knihu téhož autora *Kurie a pravoslavný východ v letech 1609-1654*.¹⁰⁸ Vycházely ovšem i práce ruských historiků – emigrantů v řeči jejich vlasti, v ruštině.¹⁰⁹ Některé z nich se týkaly i aktuálních otázek ve smyslu, kdo způsobil ruskou revoluci roku 1917. Na jedné straně šlo o obohacující tematické i metodologické inspirace pro českou

¹⁰¹ Karel SLÁDEK, *Cesty k boholidství. Spiritualita v kontextu příběhů osobností „stříbrného věku“ ruského myšlení a ruské emigrace*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012; Hanuš NYKL, *Náboženství v ruské kultuře*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2013; Pavel AMBROS, *Mesianismus, sociologie a ruské náboženské myšlení 19. a 20. století*. Olomouc, Centra Aletti 2015; Martin C. PUTNA, *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*. Praha, Vyšehrad 2015.

¹⁰² Georgij Vasiljevič FLOROVSKIJ, *Cesty ruské teologie*. Olomouc, Centra Aletti 2015; Boris Nikolajevič FLORIJA, *Církevní rozkol a slovanský svět*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014.

¹⁰³ Valerij Sergejevič VILINSKIJ, *Ruská revoluce 1825-1936*. Přerov, Společenské podniky 1936.

¹⁰⁴ Idem, *Ruská revoluce 1825-1936*; Idem, *Rus se dívá na Č.S.R.* Praha, Václav Petr 1931; Idem, *V Rusku boj trvá / politické vraždy, procesy a spiknutí v SSSR*. Praha, Šolc a Šimáček 1933.

¹⁰⁵ Vladimír Andrejevič FRANCEV, *Cesta J. Dobrovského a hr. J. Sternberka do Ruska v letech 1792-1793*. Praha, Nákladem České grafické unie a.s., 1923; Idem, *K. J. Grot*. Praha, Nákladem České akademie věd a umění 1935; Idem, *M. P. Pogodin i Fr. Palackij: k historii rusko-českých svazej v konce XIX st.* Praga, Russkoje istoričeskoje obščestvo 1928; Idem, *Ohlasy Kollárovy rozpravy „O literární vzájemnosti“ v ruské literatuře let třicátých a čtyřicátých*. Praha, Slovanský ústav 1937; Idem, *Petr Alexejevič Lavrov*. Praha, Česká akademie věd a umění 1930; Idem, *Ruská vojska v Čechách: k 200 výročí: 1735-1935*. Praha, Svaz ruských válečných invalidů v republice Československé 1935.

¹⁰⁶ Anton Vasiljevič FLOROVSKIJ, *Čech – děkabristva: epizoda z dějin rusko-českých styků*. Praha, s. n., 1930; Idem, *Čechi i vostočnyje slavjane. : očerki po istorii češko-russkich otnošenij*. Praha, Slovanský ústav 1935-1947; Idem, *Izvěstija o drevnej Rusi arabskogo pisatelja Miskavejchi X-XI vv. i jeho prodolžatelja*. Prague, Seminarium Kondakovianum 1927; Idem, *Jan Hus v ruském pojetí*. Praha, Svaz ruských válečných invalidů 1934; Idem, *K charakteristike imp. Jekateriny II- zakonodatel'nicy*. Praga, Russkij institut 1929; Idem, *Ruské veřejné mínění v předvečer a za osvobozené války 1877-1878*. Praha, Komitét dne ruské kultury 1927.

¹⁰⁷ Jevgenij Francevič ŠMURLA, *Rusko v Asii a v Evropě*. Praha, J. Otto 1926.

¹⁰⁸ Idem, *Kurie a pravoslavný východ v letech 1609-1654*, Praha, J. Otto 1928.

¹⁰⁹ Idem, *Vvedeniye v russkuju istoriju*, Praga, Plamja 1924; Alexandr Alexandrovič KIZEVETTER, *Na rubeže dvou staletij. Vospominanija 1881-1914*, Praha, Russkij Zagraničnyj istoričeskij archiv – Orbis 1929.

historickou rusistiku, na druhé straně o vytváření jedné z odnoží tohoto českého historiografického proudu, který měl svoje pozitivní dopady i v poválečném období.¹¹⁰

V českém překladu vyšla i některá díla ruských emigrantů, kteří po odchodu ze sovětského Ruska našli útočiště v Bulharsku, Francii i jinde. Příkladem byl ruský spisovatel monarchistického smýšlení, tolstojovec Ivan Fjodorovič Naživin (1874-1940). V roce 1923 vyšel výběr z jeho vzpomínek *Rudá mlha na Rusi*.¹¹¹ Jejich základem se staly tři vzpomínkové knihy, které Naživin vydal ve Vídni a Berlíně, kam se načas po odchodu z Ruska uchýlil.¹¹² Ivan Fjodorovič Naživin byl zajímavý i tím, že v polovině dvacátých let 20. století napsal první zevrubnou sondu do života Grigorije Jefimoviče Rasputina. V letech 1924 až 1928 vyšel tento, ve své podstatě román, v českém překladu. Stal se tím první knihou o Rasputinovi, která byla vydána v češtině.¹¹³ O několik let dříve, ovšem v ruštině vyšla v Praze publikace Borise Almazova *Rasputin i Rossija*.¹¹⁴

V roce 1918 byla v češtině vydána nevelká brožura (pouhých 31 stran) *Rusko za revoluce: poměry na panství „Bolševiků“*¹¹⁵ a o dva roky později obdobně nevelká brožura (32 stran) *Rusko po říjnové revoluci líčí účastník ruské revoluce*.¹¹⁶ Knihy spojuje anonymita autora. S velkou pravděpodobností se však jednalo o úvahy některého z ruských emigrantů. Tuto domněnku navozuje jejich podobná dikce s Naživinovými vzpomínkami nebo se vzpomínkami jiného ruského emigranta nepobývajícího v českém prostoru Sergeje Semjonoviče Maslova (1887-?), které vyšly v českém překladu v roce 1924.¹¹⁷ O šest let později vyšly v českém překladu rovněž Maslovovy reflexe v soudobém Rusku.¹¹⁸

Z pohledu pozdější dominance marxistické historiografie, jež zejména v padesátých letech 20. století dogmaticky přejímala sovětskou historiografií prezentovaná témata, není bez zajímavosti konstatování, že ve dvacátých letech 20. století se v českém překladu objevily i některé práce soudobých sovětských autorů. Např. v roce 1924 byl Komunistickým knihkupectvím a nakladatelstvím se sídlem v Praze 1, Perštýn 6 vydán překlad Leninovy

¹¹⁰ Srov. Margarita VANDALŤKOVSKAJA, *Russkaja emigrantkaja istoričeskaja nauka v Čechoslovakii*. In: Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1919-1939). (Méně známé aspekty), (L. Běloševská ed.). Praha, Slovanský ústav AV ČR 1999, s. 47-95; M. V. KOVALJOV, *Russkije istoriki – emigranty v Praze*, s. 37-58.

¹¹¹ Ivan Fjodorovič NAŽIVIN, *Rudá mlha na Rusi: zápisky z revoluce*. Praha, František Borový 1923.

¹¹² Idem, *Zapiski o revolucii*. Viena, Rus 1921; Idem, *Sredi potuchšich majakov. Iz zapisok běženca*. Berlin, Ikar 1922; Idem, *Nakanune. Iz moich zapisok*. Wien, Russkoje Tvorčestvo 1923.

¹¹³ Idem, *Rasputin*. Autorizovaný překlad Vincence Červinky. Praha, Pražská akciová tiskárna 1924-1928.

¹¹⁴ Boris ALMAZOV, *Rasputin i Rossija. (Istoričeskaja spravka)*. Praga, Slavjanskoje izdatelstvo 1922.

¹¹⁵ *Rusko za revoluce: poměry na panství „Bolševiků“*. S. n., 1918.

¹¹⁶ *Rusko po říjnové revoluci líčí účastník ruské revoluce*. Třebíč, Jan Česnek 1920.

¹¹⁷ Sergej Semjonovič MASLOV, *Rusko po čtyřech letech revoluce 1-2*. Praha, Melantrich 1924.

¹¹⁸ Idem, *Na revoluční práci v sovětském Rusku: pozorování a dojmy protibolševických revolucionářů*. Opava, Krestjanskaja Rossija v Praze 1930.

práce, souboru kratších textů o revoluci roku 1917.¹¹⁹ Leninova kniha vyšla jako druhý svazek edice Leninova knihovna. Prvním byl překlad práce jiného sovětského ideologa Grigorije Jevsejenoviče Zinovjeva (1883-1936) *Imperialismus a světové národní hospodářství*. Vyšel již v roce 1921.¹²⁰ Následovaly další překlady Leninových brožur¹²¹ a také jedna Stalinova.¹²² Nebylo to však jediné české nakladatelství, které v českém překladu vydávalo práce propagující leninismus a stalinismus. Již roku 1919 vyšel nákladem prvního předsedy Komunistické strany Československa Václava Šturce (1858-1939) překlad propagační brožury jednoho z nejvýznamnějších a také nejvlivnějších sovětských ideologů Nikolaje Ivanoviče Bucharina (1888-1938) *Program komunismu*.¹²³

Komunistické knihkupectví a nakladatelství, stejně jako Václav Šturc a někteří další zmíněné práce ruských komunistických nevydávali proto, že jejich autoři pocházeli z Ruska, či Sovětského svazu, ale proto, aby jimi podpořili komunistickou ideologii v Československu. Zaměřovali se proto na vydávání propagačních materiálů Komunistické strany Ruska (bolševiků), Komunistické strany Československa a práce některých jejich předních členů.¹²⁴ Vyšly zde např. některé knihy komunistické novinářky Marie Majerové (1882-1967).¹²⁵

Pro českou meziválečnou historickou rusistiku a její zaměření na carské Rusko neměly uvedené práce prakticky žádný význam. Proto také nebyly vědeckou komunitou výrazněji reflektovány. Levicové dějepiscectví si ovšem našlo v českém meziválečném prostoru svoje místo. S ohledem na následující poválečný vývoj je proto není možné bagatelizovat a podceňovat. Jeho čelnou postavou byl muzikolog Zdeněk Nejedlý (1878-1962). Jeho pozici v českém dějepisném diskursu trefně vyjádřil historik Jiří Křesťan (*1957), když pro podnázev své biografie o Nejedlém použil slova: „politik a vědec v osamění“.¹²⁶ Jan Slavík patřil k těm mála českým historickým rusistům, kteří byli ochotni se kriticky a z vědeckých pozic vypořádat se způsobem, jakým Nejedlý přistoupil ke způsobu a formě zpracování

¹¹⁹ Srov. LENIN, *Revoluce 1917*. Přeložili J. Píč, A. Němec a B. Hůla. Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1924.

¹²⁰ Srov. Grigorij Jevsejenovič ZINOVJEV, *Imperialismus a světové národní hospodářství*. Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1921.

¹²¹ LENIN, *Lenin o jednotném postupu pracujících lidu měst i venkova*, Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1924, Idem, *Lenin o družstevnictví*, Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1925, Idem, *Lenin o Tolstém*, Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1928, Idem, *Proletářská revoluce a renegát Kautský*, Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1928.

¹²² Srov. Iosif Vissarionovič STALIN, *Otázky leninismu*. Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1927.

¹²³ Nikolaj Ivanovič BUCHARIN, *Program komunistů (bolševiků)*. Praha, Václav Šturc 1919.

¹²⁴ *Komunistická strana Československa na 5. světovém sjezdu Komunistické internacionály*, Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1924; Antonín DOKOUPIL, *Náš Mikuláš: revoluční scéna*. Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1922.

¹²⁵ Marie MAJEROVÁ, *Den po revoluci: co jsem viděla v SSSR*. Praha, Komunistické knihkupectví a nakladatelství 1925.

¹²⁶ Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka 2012.

ruských dějin, především toho, co se odehrávalo ve 20. století. Slavíkova kritika práce Zdeňka Nejedlého o Leninovi byla z vědeckého hlediska zdrcující. Byla zcela konkrétní a adresná a zřetelně prokazovala, že Nejedlého základní metodou zpracování byl apriorní cílený přístup. Navíc jasně demaskovala, že se nejednalo o nic jiného, než o napodobeninu toho, co bylo obvyklé pro celé sovětské marxistické dějepiscectví a pro celou dobovou sovětskou žurnalistiku. V kontextu toho pak Slavík vysloveně varoval před nekritickým přejímáním takto vzniklých sovětských závěrů v českém prostředí.¹²⁷

K Nejedlého pojetí vytvářela pendant ve formě ostrého kontrastu literatura legionářská. Formou memoárů ale i některých dokumentů ve své většině ukazovala reálný obraz soudobého Ruska a možností prožitku v něm.¹²⁸ Zajímavý byl i pohled tak říkajíc z ruské strany. Nikolaj Kažanskij (Kačanov) v překladu Jana Jarolímků již v roce 1919 zveřejnil zajímavou publikaci *Rusko a Československé legie* pozoruhodnou zejména publikovanými prameny a dokumenty. Nešlo v ní o popis bojů, ale o vznik, rozvoj a proměnu legionářských oddílů.¹²⁹

Vzpomínky na pobyty československých legionářů v Rusku, přitom leckdy přinášely i obraz staršího, předválečného období, tedy české migrace do Ruska ve druhé polovině 19. století.¹³⁰ Sto let, které uplynuly od událostí první světové války, se v současnosti staly příležitostmi pro výrazné prezentování odkazu československých legionářů v Rusku. Byla vydána či reeditována řada autentických vzpomínek.¹³¹

Ne všechny literární obrazy československých legionářů ovšem byly v rozporu s levicovými názory Zdeňka Nejedlého. Např. Jaroslav Kratochvíl (1885-1945), který působil v legiích v důstojnické hodnosti, popsal svoje zážitky takovým způsobem, že je v nich patrný obdiv k revolučním změnám, které v Rusku v roce 1917 nastaly. Nikoli pouze těm, které souvisely s pádem carismu a nastolení prozatímní vlády v únoru 1917, ale i těm říjnovým,

¹²⁷ Srov. Jan SLAVÍK, *Ruská revoluce a Lenin Zdeňka Nejedlého*. Slovanský přehled 30, 1938, č. 1, s. 6-18.

¹²⁸ Josef NESNÍDAL, *Osudy ruského legionáře*. Plzeň, Neodvislost 1919; Josef KUDELA, *Paměti Miloše Wurma*. Brno, Moravská legiionář 1923; Antonín PAVEL, *Sibiřské úvahy*. Praha, Památník odboje 1924-1925; Eduard CULKA, *Boj s rakouskou hydrou: za svobodu vlasti: zpracováno dle zápisků legionáře Čenka Klose*. Praha, Družina Československých legionářů 1921.

¹²⁹ Srov. Nikolaj KARŽANSKIJ, *Rusko a československé legie: neznámé a důvěrné oficiální dokumenty*. Z rus. přel. Jan Jarolímek. Praha, Tiskárna a vydavatelství družstva československých socialistů 1919.

¹³⁰ Fedor KOVÁŘÍK, *Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství*. Praha, Orbis 1932. Podrobněji zde srov. stať Jaroslava Vaculíka *Česká bádání o krajanech v Rusku a na Ukrajině do roku 1989*.

¹³¹ Srov. např. Jiří PAVLÍK, *Otakar Červený, mecenáš československých legií v Rusku*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014; Jindřich BEJL, *Deník legionáře*. Praha, Plot 2013; Josef JIRÁSEK, *Můj zápisník od počátku světové války r. 1914 a doba mého zajetí v Rusku a na Sibiři*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2009; Josef NOVOTNÝ, *Zápisky z první světové války. Paměti českého vojáka z války a zajetí 1914-1918*. Praha, Historický ústav 2016.

tedy bolševickým.¹³² Důvodem byla neutěšená válečná situace a vize, že socialistická revoluce nejenlepší postavení širokých mas, ale i zabrání konfliktům typu Velké války.¹³³ Jaroslav Kratochvíl již v úvodu své práce akcentoval závažnost a pozitivní dopad sociální a národní revoluce, která by měly být ve všech zemích ruskou tzv. říjnovou revolucí vyprovokovány.¹³⁴

Na profilaci východoevropského historicky zaměřeného studia v meziválečném Československu výrazně zapůsobila jednání Federace historických společností východoevropských a světa slovanského, o jejímž založení bylo rozhodnuto na schůzce zástupců východoevropských studií jednotlivých zemí ve Varšavě ve dnech 26. - 29. července 1927. Koryfeje takto zaměřených bádání v Československu profesora Jaroslava Bidla na jednání zastupoval ředitel Zemského archivu v Praze Jan Bedřich Novák (1872-1933). Ten také byl zvolen předsedou výboru připravujícího vznik Federace.¹³⁵ Nikoli marginální ovšem byla skutečnost, že se tohoto jednání zúčastnil také tehdy na studijním pobytu ve Varšavě pobývajícím mladý absolvent Karlovy univerzity Josef Macůrek. Není jistě pouhou fabulací konstatování, které najdeme v Macůrkových vzpomínkách, že toto jednání velmi ovlivnilo další Macůrkovo soustředění na východoevropské dějiny.¹³⁶ Jen k tomu podotkneme, že nešlo jen o toto jednání, ale i o následné schůzky členů Federace, zejména v Praze ve dnech 18. – 20. května 1932 a ve Varšavě ve dnech 19. – 20. srpna 1933. Varšavská schůzka byla o to významnější, že předcházela VII. mezinárodnímu historickému sjezdu, který se ve Varšavě konal ve dnech 21. – 27. srpna 1933. Výsledky porady Federace byly totiž přeneseny na sjezd a některé z nich zakomponovány i do jeho závěrů. Jednalo se zejména o soupis prací o dějinách východní Evropy. Macůrek na něm záhy intenzívně pracoval. Výsledkem se stalo jeho *Dějepisectví východní Evropy*, vydané krátce po druhé světové válce.¹³⁷

Nové historiografické zaměření Josefa Macůrka bylo důkazem, že se jeho tematický záběr studia dějin východní Evropy v předválečném období neustále rozšiřoval. Po roce 1945 se to projevilo i jeho zájmem o některé problémy sociálně ekonomických dějin a dějin idejí. Např. vydal několik publikací, v nichž sledoval problémy ruských dějin od doby vlády carevny Kateřiny II. do roku 1917. V té době také z jeho pera vznikly v českém prostředí

¹³² Ladislav VLÁSTA, *Legionáři socialisté v Rusku a v revoluci*. Praha, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství Antonín Svěcený 1922.

¹³³ Srov. Lev SYCHRAVA, *Legionářský socialismus*. Praha, Československá obec legionářská 1923.

¹³⁴ Jaroslav KRATOCHVÍL, *Cestami revoluce. Československé legie v Rusku*. Praha, Čin 1922, s. 7-9.

¹³⁵ Srov. Jan HÁLEK, *Jan Bedřich Novák*. In: Akademický bulletin 2003, č. 10; též

<http://abicko.avcr.cz/archiv/2003/10/obsah/jan-bedrich-novak-27.-11.-1872-19.-10.-1933-.html>

¹³⁶ Srov. Josef MACŮREK, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*. Brno, Matice moravská 1998, s. 31.

¹³⁷ Josef MACŮREK, *Dějepisectví evropského východu*. Praha, Melantrich 1946.

ojedinělé *Dějiny východních Slovanů* a ucelená syntetizující historiografická příručka *Dějepisectví evropského východu*. Obě tyto publikace byly mimo rámec ruského výzkumného prostoru zcela výjimečné. Staly se navíc mimořádně cenným podnětem k dalším českým analytickým i syntetizujícím historickým i historiografickým pracím o Rusku a východní Evropě. Bohužel historiografická rovině po únorových událostech roku 1948 ustrnula. Dominance marxistické metodologie zabránila prezentování plurality názorů. Jež by byla pro skutečné historiografické práce nezbytná. A tak se Macůrkovo *Dějepisectví* dočkalo alespoň zčásti svého odkazu až v uvolněnější atmosféře osmdesátých letech 20. století. Ovšem pouze v dílčích sondách zaměřených na dějiny ruského dějepisectví a na paradigmatická zamyšlení o výzkumném prostoru *Dějiny Ruska* a *Dějiny východní Evropy*. Vyzdvihneme v tomto směru činnost mladého brněnského rusisty Josefa Šaura (*1981).¹³⁸

Pro obraz carského Ruska tvořený českým dějepisectvím v meziválečné době bylo podstatné politické dění, jež se odehrávalo v Sovětském svazu. Šlo přitom nejen o změnu politické strategie, která nastala po nástupu Josifa Vissarionoviče Stalina k moci, znamenala odklon od dosavadní priority světové revoluce k oficiálně zaštitěné taktice budování socialismu v jedné zemi, ale i o ideologická rozhodnutí, která se bezprostředně projevovala v kulturní a vědecké rovině. Pro sovětskou historiografii bylo mimořádně důležité usnesení ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu z roku 1934 *O historických vědách*, které změnilo jejich dosavadní ideologickou orientaci. Starší ruské dějiny byly částečně rehabilitovány. Např. velký kníže Alexandr Něvský již neměl být označován za třídního nepřítele, Napoleon byl přehodnocen ve smyslu dosavadní leninsko-stalinské iluze třídního osvoboditele. Ačkoli důraz na nacionalizaci sovětské historiografie podtrhlo dění druhé světové války, přesněji, v sovětské dikci Velká vlastenecká válka, sklon k důrazu na národní (ovšem ve smyslu sovětského) je patrný již ve třicátých letech 20. století. Na to zřetelně reagovala i levicová dějepisectví jiných zemí, včetně československého.

Dalšími událostmi, které zřetelně ovlivnily působení meziválečné české historické rusistiky, bylo postupné diskreditování a zbavování se soupeřů a konkurentů Stalinem. V českém prostředí se tato skutečnost projevila např. tím, že byla v češtině vydána třísvazková monografie Lva Davidoviče Trockého *Dějiny ruské revoluce*¹³⁹ a soubor tajných dokumentů ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu *Zrazená revoluce*.¹⁴⁰

¹³⁸ Josef ŠAUR, *Boris Nikolajevič Čičerin o ruských dějinách (státní škola jako historiografický a společenský fenomén)*. Brno, Masarykova univerzita 2014.

¹³⁹ Lev Davidovič TROCKIJ, *Dějiny ruské revoluce*. Praha, František Borový 1934-1936.

¹⁴⁰ Idem, *Zrazená revoluce: Co jest SSSR a kam spěje?* Praha. Ladislav Šotek 1937.

Na počátku 21. století byla vydaná i pod názvem *Zfalšovaná revoluce*.¹⁴¹ Poznámku si zaslouží skutečnost, že tato Trockého práce byla v Sovětském svazu vydána až a samotné agonii jeho existence, a to jako *Stalinskaja škola falzifikacii*.¹⁴²

Tradice poválečného bádání

Josef Macůrek ve svých pracích, které vyšly po skončení druhé světové války, dával stále zřetelněji najevo, že dějiny východní Evropy chápe jako integrální součást obecných dějin. Nejen jeho zásluhou se toto pojetí mezi českými historickými rusisty stále více prosazovalo. Nepochybně na tom měla podíl mezinárodně politická situace, která stále zřetelněji ukazovala na význam vztahů mezi národy a na vzájemné působení států. Dřívější pohledy na východní Evropu pohybující se mezi dimenzí výhradního soustředění se na Rusko a naopak sledování celé velké tzv. slovanské rodiny, se stále více stávaly minulostí. Stranou pozornost přitom nestála slavistika jako obor a její jednotlivé disciplíny jako byla rusistika, polonistika, slovakistika atd. Dokonce se stále více akcentoval význam jejího mezioborového přístupu. Tomu odpovídala také např. reedice čtyřsvazkové práce literárního historika Josefa Jirásky (1884-1972) *Rusko a my*,¹⁴³ jejíž první podoba se vine k roku 1929,¹⁴⁴ a práce středoškolského profesora Oldřicha Fidrmuce (1899-1960) *Přehled dějin československých a ruských*.¹⁴⁵ Pozoruhodné u zmíněných prací bylo to, že oba zmínění autoři byli profesí literární historici a svůj příspěvek k poznání ruské historie a minulosti česko-ruských vztahů pojali ve formě kulturních dějin. Tedy toho, co je pro českou historickou rusistiku málo obvyklé a dodnes ojedinělé.

Charakteristické pro české dějepisectví o východní Evropě bylo v období od konce druhé světové války do roku 1948 soustředění na syntézy. Poválečná společnost žádala přehledové práce, ve kterých by se mohla vcelku rychle, a proto v kostce a srozumitelnou metodou, bez přílišných odborných disputací a dokazování seznámit s dávnou i bližší minulostí. Rusko jako země, z níž vzešel osvoboditel, byla co do požadovaných informací mimořádně atraktivní. Mezi odbornými historicko-rusistickými pracemi ovšem neměly místo

¹⁴¹ Idem, *Zfalšovaná revoluce (Dopis Historickému institutu strany)*. Praha, Socialistická organizace pracujících 2000; též Idem, *Zrazená revoluce*. Brno, Doplněk 1995.

¹⁴² Idem, *Stalinskaja škola falzifikacii: popravki i dopolnenija k literature epigonov*. Moskva, Nauka 1990. Poprvé ovšem v ruštině vydáno pod identickým názvem v Berlíně v nakladatelství Granit roce 1932.

¹⁴³ Josef JIRÁSEK, *Rusko a my: dějiny vztahů československo-ruských od nejstarších dob do roku 1914*. Praha, Brno, Stejskal 1945-1946.

¹⁴⁴ Idem, *Rusko a my. Studie vztahů československo-ruských od počátku 19. století do roku 1867*. Praha, Vesmír 1929.

¹⁴⁵ Oldřich FIDRMUC, *Přehled dějin československých a ruských*. Praha, Kvasnička a Hampel 1946; též na: <https://journals.muni.cz/universitas/article/viewFile/2689/2240> [8. 9. 2016].

účelově laděné publikace levicového zaměření glorifikující stávající sovětské politické zřízení. Těm dominovala práce Zdeňka Nejedlého *Komunisté jako nositelé pokrokových tradic*.¹⁴⁶ Společně s několika dalšími články Zdeňka Nejedlého, které byly mj. publikovány v ústředním československém časopisu zaměřeném na slovanský a tudíž i východoevropský svět, *Slovanském přehledu*, se jednalo o proklamační propagandistickou stať jednoznačně velebící dění v Sovětském svazu a roubující české (československé) dějiny na revoluční tradice.¹⁴⁷

Co se týče odborných historicko-rusistických prací, pak byla publikována především taková přehledová a popularizující díla, která byla připravena v předchozích letech. Práce nad nimi většinou začaly již v předválečném období, někteří historici měli pak možnost pracovat s nashromážděným materiálem i v době druhé světové války. Po jejím skončení byli připraveni publikovat syntetizující díla bez dalších pramenných či literárních rozborů. Obvykle se tedy nejednalo o výzkum ovlivněný politickým děním let 1945-1948. I přesto se v této době, a to i u historických rusistů liberálního zaměření projevovala snaha vyjádřit vděčnost Sovětskému svazu za osvobození. To se projevovalo v příklonu k pozitivnímu hodnocení všeho sovětského a toho, co bylo z ruských dějin považováno za jeho pozitivní kořeny.¹⁴⁸ Z toho plynula také témata věnovaná revolučnímu dění v Rusku a Sovětském svazu. Následně došlo k situaci, ve které politické změny, jež nastaly v Československu po únoru 1948, nepřinesly v prvních měsících z pohledu sledovaných témat z ruských dějin carského období zásadní změnu. Jako by ve své tematice pokračovalo studium, které se v poválečných letech pozvolna rozbíhalo. Šlo např. o ruské radikální myšlenkové proudy a jejich vyústění v revoluční dění typu Pugačovova povstání (1773-1775), vzpoury děkabristů (1825-1826) a vlastní ruské revoluce let 1905-1907 a roku 1917. Problémem ovšem bylo, že komunistická nomenklatura požadovala důsledné napodobování sovětských vzorů. Ke slovu se dostal proud reprezentovaný Zdeňkem Nejedlým. Proklamace revolučnosti a jejich tradic se stala cílem i účelem. Příkladem stále častějšího téměř doslovného napodobení sovětských vzorů se stal překlad třídílné knihy sovětského spisovatele, laureáta Stalinovy ceny Vjačeslava Jakovleviče Šiškova *Jemelján Pugačov*, ve které se jednoznačně hovořilo o Pugačovově povstání jako o rolnické válce.¹⁴⁹ Ruský originál, který v prvním vydání vyšel v roce 1941, měl přesně takový podtitul. Povšimněme si ovšem roku prvního ruského vydání.

¹⁴⁶ Zdeněk NEJEDLÝ, *Komunisté jako nositelé pokrokových tradic*. Praha, Kulturně propagační oddělení Ústředního výboru KSČ 1946.

¹⁴⁷ Idem, *Na nové cesty*. *Slovanský přehled* 32, 1946, č. 1, s. 5-7.

¹⁴⁸ Srov. Radomír VLČEK, *Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém pojetí v prvních letech po druhé světové válce*. In: *Slovanské historické studie* 23, Praha, Historický ústav AV ČR 1997, s. 219-238.

¹⁴⁹ Vjačeslav Jakovlevič ŠIŠKOV, *Jemelján Pugačov*. 1-3, Praha, Svět sovětů 1959.

Byla to doba vstupu Sovětského svazu do druhé světové války, tedy v ruské a sovětské dikci začátek Velké vlastenecké války. Šiškov pracoval nad *Jemeljanem Pugačovem* sedm let. Kniha vyšla v době, kdy Šiškov žil v bloádou ničeném Leningradu. Byl to symbol, který podtrhl skutečnost, že Stalinem dříve prosazovaný sovětský nacionalismus byl nově spojen se snahou zvýraznit odhodlání bojovat za sovětskou vlast za každou cenu. Jeho kořenem se stal vyhraněně ruský nacionalismus 19. století. Ovšem v provázání s revoluční tradicí, tedy přesvědčením, že vždy bojoval současně za svoji vlast i sociální spravedlnost. Šiškovov pojal výklad jako román. Ovšem založený, či přesněji, v duchu sovětské tradice snažící se vyvolat zdání, na hodnověrných informacích a některých pramenech. Pro dnešní dny lze spatřovat pozitivum jen ve snaze ukázat v ní historii jako zřetězení četných událostí včetně prožitků všedního dne. Ovšem i v tomto případě apriorně determinovaných sociální skladbou a třídním bojem.¹⁵⁰

Na účelovost levicových historiků při výběru témat a na jejich neobjektivní definování upozorňoval z českých historických rusistů nejvíce Jan Slavík. Pro něj to vlastně nebylo nic nového, činil tak již při svých zamyšleních nad smyslem ruských revolucí roku 1917 ve dvacátých letech 20. století. Po roce 1945 však byl adresnější a konkrétnější.¹⁵¹ Nejznámější bylo v tomto směru jeho vystoupení na druhém sjezdu československých historiků, který se konal v říjnu 1947 v Praze.¹⁵² Důrazně v něm varoval před tím, co se záhy mělo stát normou, aby historik opustil svoji doposud obvyklou snahu založit svoje bádání na pramenech a jejich kritickém zhodnocení. Jeho varování však neuspěla. S přibývajícímí léty byla v českém dějepisectví tato metoda stále více upozadována a zvykem, vlastně jakousi zvláštní, ovšem zápornou tradicí, se stala interpretace názorů činěná téměř výhradně podle dostupné literatury. Cézura v české historiografické produkci způsobná druhou světovou válkou a poválečný požadavek rychle zaplnit informační vakuum tuto skutečnost jen podtrhly. Přívlastek dostupné, užité ve spojení s literaturou, by bylo nutné dvakrát podtrhnout. Po únoru 1948 totiž výrazně poklesla možnost studovat historickou produkci ze západních zemí, informace se stále více stávaly jednostrannou východní, především sovětskou záležitostí.¹⁵³

Ona „dostupnost“, či přesněji vyjádřeno ne-dostupnost literatury, se staly hlavním kamenem úrazu nové etapy českých historicko-rusistických studií. Několik prvních

¹⁵⁰ Idem, *Jemeljan Pugačov. Krestjanskaja vojna: 1773-1775 gg.* Moskva, b. n., 1941.

¹⁵¹ Jan SLAVÍK, *Co jsem viděl v Sovětském Rusku.* Praha, Nákladem Svazu národního osvobození 1926; Idem, *Po druhé v sovětském Rusku.* Praha, Nákladem Svazu národního osvobození 1927; Idem, *Po třetí v sovětském Rusku.* Praha, Nákladem Svazu národního osvobození 1932.

¹⁵² Srov. Antonín KOSTLÁN, *Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji československého dějepisectví v letech 1935-1948.* Praha, Archiv AV ČR 1993, s. 258-263 .

¹⁵³ Srov. Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945-1989.* Praha, Karolinum 1999, s. 12-36.

poválečných let bylo obdobím, ve kterém bylo nutné se soustředit na jiné hodnoty, než vyhledávání, získávání a studium nové literatury. Jenomže to, co následovalo po událostech v únoru 1948, zcela devastovalo pro česká historická rusistická bádání v meziválečném období obvyklý komplexní přístup. Navíc se jako všudypřítomná záhy ukázala být sovětská cenzura. Jak tvrdě dokázala zasáhnout do české interpretace ruské minulosti, osobně zažil i Josef Macůrek. Negativně postavená recenze ruského historika Milera publikovaná nejprve v ústředním časopisu ruských historiků *Voprosy istorii*¹⁵⁴ a poté v českém překladu v *Tvorbě* na jeho *Dějepisectví evropského východu* pro něj znamenala výrazné zúžení dalších publikačních možností.¹⁵⁵ Macůrek se sice novým zpolitizovaným podmínkám tvorby přizpůsobil, navždy však byly ztraceny jeho nepochybně inovativní práce, jako byl připravovaný druhý díl *Dějepisectví evropského východu - Úvod do slovanských dějin*. Macůrek totiž již v prvním dílu věnoval značnou pozornost dosavadním náhledům na Rusko, geopolitickou otázku, vymezení pojmů, jejich proměnám atd. Druhý díl měl být v tomto směru ještě preciznější a dále dovedený.¹⁵⁶

O udržení tradice českých meziválečných kriticky historických rusistických prací se v poválečné době přece jen pokusilo několik autorů. Šlo jim o to ukázat kritický pohled na celou ruskou a sovětskou minulost, varovat před zamlčováním faktů a v jeho rámci upozornit na nebezpečí, které plyne z ruského (sovětského) imperiálního vědomí a jeho uplatňování v politické praxi. I když v čele tohoto proudu stál Jan Slavík,¹⁵⁷ nelze pominout práce jiných autorů včetně literárního historika Václava Černého (1905-1987). Jeho dílo *Vývoj a zločiny panslavismu* nejen rozvinulo tradici českých skutečně kriticky stavěných historicko-rusistických prací, ale i je obohacovaly svým interdisciplinárním přístupem. Práce, kterou lze bez rozpaků začlenit do linie pozitivních tradic českých historických rusistických bádání obsahovala literárně vědný i sociologický rozměr, věnovala se idejím i ideologiím, varovala před jejich jednostranným obhajováním či interpretováním.¹⁵⁸

Česká historická rusistika po únoru 1948

¹⁵⁴ I. MILLER, *Istoriografija vostočnoj Jevropy v osvěščenii I. Macureka*. *Voprosy istorii* 3, 1948, č. 11, s. 118-123.

¹⁵⁵ Idem, *Křivé zrcadlo. Dějepisectví evropského východu v osvětlení J. Macůrka*. *Tvorba* 18, 1949, č. 5, s. 107-109.

¹⁵⁶ J. MACŮREK, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, s. 91-93.

¹⁵⁷ Jan SLAVÍK, *Národnostní politika ve SSSR V. I. Lenin a J. V. Stalin o národnostní otázce*. Praha, Tikem a nákladem České grafické unie 1945. Jednalo se o rozšířenou verzi studie z roku 1937 – Idem, *Národnostní politika ve SSSR V. I. Lenin a J. V. Stalin o národnostní otázce*. Praha, Československá grafická Unie 1937.

¹⁵⁸ Václav ČERNÝ, *Vývoj a zločiny panslavismu*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1995.

Tematicky i metodologicky průkopnickou a současně i normativní prací z pohledu marxistické metodologie se do dalšího období mělo stát dílo Zdeňka Nejedlého (1878-1962) *Dějiny Sovětského svazu : (1917-1975)*.¹⁵⁹ První vydání tohoto pamfletu vyšlo v roce 1948 pod názvem *30 let Sovětského svazu*.¹⁶⁰ Jednalo se o propagandistickou knihu, která byla v dalších vydáních doplněna a rozšířena. Nikoli však vědeckým, ale ideologickým způsobem. Z původních 247 stran se tak rozrostla na 435. Nejedlý při jejím koncipování postupoval stejně jako při tvorbě knihy o Leninovi. Prameny a primární literaturu ponechal stranou, soustředil se téměř výhradně na citáty z děl Vladimíra Iljiče Lenina (1870-1924) a Josefa Vissarionoviče Stalina (1878-1953) chápané jako odkazy učitelů, kteří se náležitě správně ke všemu vyjadřovali.

Nejedlého kniha se stala v celé české historiografii názornou ukázkou skutečnosti, že události v únoru 1948 nasměrovaly česká historicko-rusistická bádání zcela jiným směrem, než bylo objektivní na kritickém zhodnocení pramenů a literatury činěné poznání. Dominující marxisticko-leninská ideologie stejně jako od dvacátých let 20. století v sovětském Rusku a Sovětském svazu nadřadila stranickost nad objektivismus a tím zredukovala nejen výběr rusistických témat, ale i, a to především, metodologii jejich zpracování. Ve formě se stalo vyslovenou nutností pro každou práci, jež měla být publikována, použít nějaké citáty z děl tzv. klasiků marxismu-leninismu, tedy Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, případně dalších ve své době oficiální doktrínou schválených osobností.¹⁶¹

Takto někdy činěná „úlitba bohům“ ovšem pomohla k publikování i některým zajímavým ve své podstatě marxistické tematice ne zcela konvenující statím. S patřičnou mírou kriticizmu můžeme proto i z této doby některé závěry považovat za zajímavé a lze z nich do jisté míry i v současnosti čerpat.¹⁶² Určitě to ovšem neplatí o překladech stalinismu poplatných rádooby vědeckých prací sovětské historiografie. Příkladem byly sovětské „vzorové“ dějiny ruských a sovětských dějin, jež zpracoval kolektiv autorů pod vedením Anny Michajlovny Pankratové (1887-1952).¹⁶³ O názorech A. M. Pankratovové svědčí i její

¹⁵⁹ Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny Sovětského svazu: (1917-1947)*. Praha, Orbis 1950.

¹⁶⁰ Zdeněk NEJEDLÝ, *30 let Sovětského svazu*. Praha, Orbis 1948.

¹⁶¹ Srov. Bohumil JIROUŠEK, *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie. Diskurs a možnosti výzkumu jeho proměn*. In: Bohumil JIROUŠEK a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2008, s. 9-26.

¹⁶² Srov. Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, *Proměny českého pohledu na Rusko. Příklad Zdeňka Sládka*. In: Helena ULBRECHTOVÁ a kol., *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění. Tradice a transformace*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2015, s. 149-163.

¹⁶³ Anna Michajlovna PANKRATOVA (ed.), *Dějiny SSSR od nejstarších dob do konce 17. století*. Praha, Státní nakladatelství pedagogické literatury 1953; Idem, *Dějiny SSSR v 18. a 19. století*. Praha, Státní nakladatelství

práce, která byla rovněž přeložena do češtiny a jež apriorně na vybraných a jednostranně interpretovaných diplomatických vztazích prokazovala mírumilovnost Sovětského svazu a egoismus a protisovětské zaměření všeho západního.¹⁶⁴

Prioritou mezi zpracovávanými historicko-rusistickými tématy se staly tzv. pozitivní zkušenosti sovětského prostředí. Na prvním místě se jednalo o samotné revoluční události prvních dvou desetiletí 20. století. Pojímány byly v dobovém sovětském diskursu jako výsledek apriorního směřování elity ruské dělnické a stranické skupiny, tedy především bolševiků k tomu, co se v dobové dikci označovalo jako zářné zítřky. Výjimkou opět nebyly překlady sovětských publikací. Kontinuita ruských a sovětských dějin, pokud se do ní nenaroubovalo něco z ruského revolučního hnutí, byla diskvalifikována a vše, co se odehrávalo v minulosti mimo tento rámec interpretováno jako reakční a tudíž k poznání nejen nevhodné, ale i neužitečné. Vznikla tím klasifikace nepotřebných témat, která nebyla zahrnuta do projektů dobově označovaných jako plán základního výzkumu. Co nebylo předem do něj zahrnuto, nemohlo ani spatřit světlo světa. Tím se z témat českých historických rusistických bádání vytratily celé velké okruhy. Zejména byla postižena témata z církevních ale i kulturních dějin. Neměla sice z meziválečného období mimořádně rozvinutou tradici, existovala však a byla i autory syntetických prací vnímána jako nezbytná komponenta k celostnímu poznání a snad i pochopení ruské a dokonce i sovětské minulosti. Odkázat bychom mohli na tvorbu zmíněných autorů, jako byli Jan Slavík, Josef Macůrek nebo Josef Šusta.

Od počátku padesátých let 20. století se stalo mimořádně aktuálním tématem padesáté výročí první ruské revoluce odehrávající se v letech 1905-1907. I v tomto směru se nejprve staly vzorem překlady sovětských autorů. Již v roce 1952 byla zveřejněna česká podoba práce zmíněné sovětské historičky Anny Michajlovny Pankratové *První ruská revoluce v letech 1905-1907*.¹⁶⁵ O tři roky později byla doprovozena publikací „nejpovolanějšího“, Josefa Vissarionoviče Stalina.¹⁶⁶ Stalo se tak ovšem jen několik měsíců před jednáním XX. sjezdu KSSS (14. – 26. února 1956), na němž tehdejší první tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Sergejevič Chruščov (1894-1964) vystoupil

pedagogické literatury 1953; Idem, *Dějiny SSSR ve 20. století*. Praha, Státní nakladatelství pedagogické literatury 1954.

¹⁶⁴ Idem, *Dějiny pronášejí soud*. Praha, Svoboda 1946.

¹⁶⁵ Idem, *První ruská revoluce v letech 1905-1907*. Praha, Rovnost 1952.

¹⁶⁶ Iosif Vissarionovič STALIN, *Revoluce 1905 v Rusku*. Praha, Státní nakladatelství pedagogické literatury 1955.

s kritickým referátem vůči Stalinovu kultu osobnosti.¹⁶⁷ Stalinovy práce záhy začaly z knihoven mizet, o nějakém novém překladu jeho práce se již ani nemohlo uvažovat. Do oslavného prezentování ruské revoluce 1905-1907 se ovšem zapojili čeští historici. Příkladem byly práce pracovníků Historického ústavu Oldřišky Kodedové (*1917) nebo Jurije Křížka (1919-2015), který se později více zaměřil na ruské revoluční hnutí v roce 1917, na roli československých legionářů a na odraz ruského revolučního hnutí v československém prostředí.¹⁶⁸

Druhou významnou tematickou linií českých, resp. československých historicko-rusistických studií se v padesátých letech 20. století stalo sledování česko (československo) – ruských (sovětských) vztahů, definování jejich geneze, vývoje a současného stavu. I v tomto případě bylo u ortodoxních marxistů přání otcem myšlenky. Někteří zašli tak daleko, že nejen účelově vybírali prameny, ale dokonce si i některé vymýšleli či bezostyšně popisovali to, co v nich ani nebylo. Jedním z takto postupujících „historiků“ byl Čestmír Amort (1922-2013). Jeho kniha *Ruská vojska u nás v letech 1798-1800* vydaná roku 1954,¹⁶⁹ jako by završující Amortův „výzkum“ česko-ruských vztahů na přelomu 18. a 19. století,¹⁷⁰ toho byla názorným příkladem. Jisté pozitivum lze spatřovat v tématu. I Amort, jemuž byla vlastní především sovětská historie,¹⁷¹ a který je známý ze sedmdesátých let soustředěním na československo-sovětské vztahy,¹⁷² sledoval starší minulost. Respektoval tím trend pražské historické školy reprezentované již zmíněným ruským emigrantem Antoniem Vasiljevičem Florovským studující mj. česko-ruské vztahy v rovině hospodářské¹⁷³ i kulturní.¹⁷⁴ Tímto směrem se ubíralo několik Florovského žáků. Nejznámějším se patrně stal Milan Švankmajer, jehož

¹⁶⁷ Srov. Václav VEBER, *Nikita na trůně. Chruščov v čele SSSR v letech 1953-1964*. Praha – Kroměříž, Triton 2014, s. 64-68.

¹⁶⁸ Jurij KRÍŽEK, *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa. Boj české a slovenské dělnické třídy za svobodu v letech 1917-1920*. Praha, Rovnost 1951; Idem *Říjnová revoluce a česká společnost*. Praha, Academia 1967; Idem, *T. G. Masaryk a česká politika: Politické vystoupení českých realistů v letech 1887-1893*. Praha, Státní nakladatelství pedagogické literatury 1959.

¹⁶⁹ Čestmír AMORT, *Ruská vojska u nás v letech 1798-1800. Příspěvek k dějinám česko-ruského a slovensko-ruského přátelství*. Praha, Naše vojsko 1954; Idem, *Dopisy Michaila I. Kutuzova v československých archivech*. Brno, Rusé právo 1954.

¹⁷⁰ Idem, *Ruští vojáci na Hořovicu v letech 1799-1800. Příspěvek k dějinám přátelství našeho lidu k lidu ruskému*. Hořovice, ONV 1954;

¹⁷¹ Idem, *Na pomoc československému lidu. Dokumenty o čs.-sovětském přátelství z let 1938-1945*. Praha, ČSAV 1960; Idem, *KSSS a náš národní odboj: Příspěvek k historii bratrské pomoci Komunistické strany Sovětského svazu národně osvobozenkému boji československého lidu*. Praha, ČSAV 1961.

¹⁷² Idem, *Velká víra a naděje: Dokumenty o vztazích československého lidu k národům SSSR v letech 1917-1945*. Praha SPN 1970; Idem, *Mezinárodní ohlas Velké říjnové socialistické revoluce*. Praha, Ústav pro kulturně výchovnou činnost 1977

¹⁷³ Antonij Vasiljevič FLOROVSKIJ, *České sukno na východoevropském trhu v XVI. až XVIII. věku*. Praha, Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce 1947; Idem, *Česko-ruské obchodní styky v minulosti: X – XVIII. století*. Praha Státní pedagogické nakladatelství 1954.

¹⁷⁴ Idem, *Češkaja bilija v istorii russkoj kulturnoj pismennosti : (Fr. Skorina i prodolžateli jeho děla)*. Praha, A. Wiesner 1946; Idem, *Russkije v Marianskich Laznjach: kulturno-istoričeskije stranki*. Praga, Chutor 1947.

kniha *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810-1815*, která však mohla být dopracována a vydána až ve zcela jiných kulturně politických podmínkách, než jaká skýtala padesátá léta 20. století, byla v protikladu k Amorovým pracím ukázkou skutečné historické práce založené na dostupných archivních pramenech. Jak však bylo pro tuto dobu příznačné, pouze československé provenience. I ve fázi dominance marxistického dějepisectví byla dostupnost archiválií deponovaných v sovětských archivech minimální.¹⁷⁵

V padesátých letech 20. století se zrodila nová forma institucionalizace české vědy. Jako její vrcholná organizace se rozhodnutím Ústředního výboru Komunistické strany Československa z října 1952 stala Československá akademie věd. Oproti starším podobám české akademie, jejichž geneze se vine až do 18. století, se jednalo o soustavu oborově specializovaným ústavů zaměřených mj. na dějiny. Historicko-rusistická studia byla soustředěna ve Slovanském ústavu, který však vzniknul výrazněji dříve. Již roku 1921, a to ze zákona. Tedy, byl zřízen státem. K 1. lednu 1953 se stal součástí ČSAV. Organizační struktura ČSAV se v dalších letech proměňovala. Na sklonku roku 1963 byl Slovanský ústav ČSAV zrušen. Jeho historické oddělení se stalo součástí nově ustaveného Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV. Souběžně však od počátku padesátých let existoval Československo-sovětský institut, pracoviště, které se mělo soustředit na aplikování sovětských zkušeností do československého prostředí. I v něm existovalo historické oddělení. Genezí a proměnami těchto institucí se zevrubně věnovala Lenka Vlčková Kryčerová, stejně jako jejich odbornému profilu, včetně historicko-rusistických bádání. Zájemce o tuto problematiku proto odkazujeme na práce této autorky.¹⁷⁶ V naší studii na existenci těchto institucí upozorňujeme jen proto, že z hlediska historicko-rusistických studií v českém prostředí této doby se jednalo o paralelu ke katedrám dějin SSSR a východní Evropy, které v téže době vznikaly jako specializovaná vysokoškolská pracoviště zaměřená na dějiny východní Evropy. Jejimi členy se stávali především příslušníci mladé badatelské generace, kteří především v šedesátých letech 20. století a někteří pak znovu po sametové revoluci profilovali česká historicko-rusistická studia.¹⁷⁷

V prvních hodnoceních etapy českých historicko-rusistických bádání tvořené léty 1948 a 1989 po politických změnách v Československu po roce 1989 zaznívala globální

¹⁷⁵ Milan ŠVANKMAJER, *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810-1815*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004.

¹⁷⁶ Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, *Studium dějin Ruska a SSSR v Československé akademii věd 1950-1969. Československo-sovětský institut a Ústav dějin evropských socialistických zemí*. Slovanský přehled 101, 2015, č. 2, s. 319-355.

¹⁷⁷ Srov. M. ŠESTÁK, *Východoevropská studia v České republice 1989-1999 (Stav a perspektivy)*. Slovanský přehled 86, 2000, s. 4, s. 505-512.

apriorně negativní vyjádření. Bylo by však nehistorické, kdybychom dnes, s dalším odstupem času tak jednoznačně činili. Nelze šmahem hodit všechny v této době vzniklé práce do jednoho koše a tvrdit, že v nich nebylo nic pozitivního. Právě ve statích ze starších ruských dějin bylo totiž možné svobodněji vyjadřovat stanoviska a z dnešního pohledu dokonce i skutečně bádát. Platilo to především pro starší a nejstarší dějinné období.¹⁷⁸ Přístup k pramenům však byl značně omezený, a tak se v lepším případě rozvíjelo to, co platilo pro podstatnou část české historické rusistiky krátce po druhé světové válce. Interpretace byla možná na základě dostupné literatury. Její komparace s tvorbou vznikající v zemích ležících směrem na západ byla po únoru 1948 téměř nemožná, inspirace jejich metodologií vysloveně zakázaná.

Stranicky a státně požadované napodobování sovětských vzorů vedlo ke zjednodušení a do značné míry i k redukci studia ruské minulosti. Diskurzivně se tato skutečnost dokonce projevila ve zjednodušení dichotomie ruských termínů Rus – Rossija do jednoho ne zcela adekvátního vyjádření - Rusko. Vlivem ideologického zjednodušování se pak potřebné a západně od našich hranic rozvíjené uvažování o kulturně civilizační proměnlivosti celého východoevropského prostoru, které mělo v českém prostředí z meziválečného období svoji tradici, nedostalo na pořad dne. Vše bylo „ruské“, neboť právě z ruského vzešel sovětský státní celek a sovětský člověk jako údajné optimální kategorie budovaného komunistického / socialistického společenského uspořádání.

Tvorba v šedesátých letech 20. století

Zvláštní kapitolu tradice české a československé historické rusistiky vytvořilo krátké období druhé poloviny šedesátých let 20. století. Částečné uvolnění sovětské politické doktríny se projevilo u části historiků snahou kriticky zhodnotit a do jisté míry i přehodnotit svoje dřívější stanoviska a soudy. V rámci historicko-rusistického zaměření bychom měli jmenovat takové osobnosti, jako byli Vladimír Hostička (1929-2006), František Janáček (1930-1995), Vladislav Moulis (1931-2006), Jiří Muška (*1930), Michal Reiman (*1931), Zdeněk Sládek (1926-2003), Milan Švankmajer (1928-2003) a Jaroslav Vávra (1914-1990). Z jejich obsáhlé produkce, která si zasluhuje samostatné zpracování,¹⁷⁹ zmiňme alespoň knihu

¹⁷⁸ Lubomír E. HAVLÍK, *Slovanské státní útvary raného středověku: politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8. do 11. století*. Praha, Academia 1987; *Kronika o Velké Moravě*. Brno, Blok 1987¹, Brno, Jota 1992², Brno, Jota 2013³.

¹⁷⁹ Lenka VLČKOVÁ KRYČEROVÁ, *Česká rusistika v letech 1948-1968. Možnosti zpracování ruských a sovětských dějin*. In: Ivo POSPÍŠIL, Miloš ZELENKA, Anna ZELENKOVÁ, *Aktuální problémy současné slavistiky : (jazyk - literatura - kultura - politika)*. Brno, Masarykova univerzita 2015. s. 469-478.

Michaila Reimana o ruském revolučním dění v roce 1917¹⁸⁰ a kolektivní monografii *Dějiny Ruska*. Ty vyšly jako první díl dvoudílné práce autorského kolektivu vedeného Milanem Švankmajerem. *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik*.¹⁸¹ Normalizace se zasadila nejen o jejich stažení z knihoven, ale i zakázala zveřejnění již připravených dalších zajímavých a hodnotných prací. Typický byl např. osud Švankmajerovy knihy o carevně Kateřině II. Alexejevně (1762-1796), která sice v roce 1970 vyšla, ale během několika dní byla stažena z prodeje a určena ke zničení ve stoupě.¹⁸² Šířena ovšem nesměl být ani typ prací Jana Moravce (*1924) *Spor o revoluci*.¹⁸³ Ta se sice snažila za každou cenu verifikovat platnost marxisticko-leninských doktrín pro obraz ruské revoluce 1917, ale současně ukazovala na nejednotnost názorů bolševiků, na jejich nedostatečnou připravenost na radikální změny, v podstatě tedy nahodilé konání a zejména na střet koncepcí Vladimíra Iljiče Lenina, Lva Davidoviče Trockého a Josefa Vissarionoviče Stalina. Kdežto Lenin se zasazoval o koncept světové revoluce, Trockij hájil teorii permanentní revoluce a Stalin model budování socialismu v jedné zemi. Takový, téměř názorový pluralismus, byl pro normalizační ideology něčím nemyslitelným.

V souvislosti nejen s právě uvedenými jmény si připomeňme, že období krátce po druhé světové válce se stalo dobou, ve které se nejen v českých (československých) historicko-rusistických bádáních rodila zcela nová generace. Druhá světová válka uzavřením českých vysokých škol a nacistickou perzekucí vůči české inteligenci způsobila nenahraditelnou cézuru, jejímž důsledkem byla mj. ztráta přirozené generační obměny v pedagogické i vědecké práci. Formující se generace snáze podléhala iluzím lepší budoucnosti včetně možnosti vybudovat spravedlivou válkami již nedotčenou budoucnost. Kritické jádro, které se ovšem uvnitř jí rovněž konstituovalo, bylo záhy po únorových událostech roku 1948 tvrdě postiženo, stejně jako byla zdecimována kriticky uvažující starší generace učitelů a badatelů. Většina z nich musela svoji práci přerušit či zcela ukončit (Jan Slávik), jiní za cenu inscenované loajality směli v oboru přežívat. Pokud se však ve svém pedagogickém nebo jinak odborném působení pokusili odchýlit od stanovených dogmat, byli i oni tvrdě postihováni. V souvislosti se šedesátými léty 20. století tuto skutečnost připomínáme proto, že osudy těchto osobností se staly inspirací pro kriticky uvažující, ovšem

¹⁸⁰ Michal REIMAN, *Ruská revoluce . únor – 25. říjen 1917*. Praha, Naše vojsko 1967¹, Praha, Naše vojsko 1991².

¹⁸¹ Milan ŠVANKMAJER a kol., *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik. Přehled politického vývoje společnosti 1*. Dějiny Ruska. Praha, Academia 1967.

¹⁸² Milan ŠVANKMAJER, *Kateřina II*. Praha, Svoboda 1970. V upravené podobě pod názvem *Kateřina II.: lesk a bída impéria* pak vyšla ve druhém vydání v roce 2001 (Praha, Lidové noviny).

¹⁸³ Jan MORAVEC, *Spor o revoluci*. Praha, Mladá fronta 1967.

zpočátku k marxismu se loajálně stavějící historiky ruských dějin. Takto se svým přístupem k ruským dějinám v padesátých letech 20. století profilovala nastupující mladá generace školená většinou osobnostmi meziválečného období. Na pražské filozofické fakultě to byli i někteří ruští emigranti, v Brně pak Josef Macůrek. K odklonu od marxistického dogmatismu neměli daleko. Bylo „jen“ potřeba životních zkušeností a poznání způsobu, jakým totalitní politický systém zasahoval proti těm, jež neměl v oblibě.¹⁸⁴ Formování tradice šedesátých let 20. století nebylo pouze záležitostí roku 1968. Již jsme ostatně viděli, že některé kriticky hodnotící historicko-rusistické práce vyšly v roce 1967, jejich příprava a zpracování jistě nebyla záležitostí několika týdnů či měsíců. Nicméně byl to především rok 1968, který měl rozhodující vliv na myšlení generace československých intelektuálů podrobujících se ve druhé polovině čtyřicátých let a v padesátých letech 20. století iluzi z pozitiv, která přinesly politické změny v únoru 1948.¹⁸⁵

Sedmdesátá a osmdesátá léta 20. století

Obsahem stávající studie je pojednání o tradicích českého zpracování starších dějin východoevropského, především carského pravoslavně ruského prostoru. Sedmdesátá a osmdesátá léta měla v jejich rámci specifické postavení. Byla zahájena normalizační dobou, která pro objektivní práci ve společenských vědách rozhodně nebyla příznivá. Řada osobností musela opustit dřívější badatelská místa, metodologie i tematika byly sevřeny pevnými ideologickými rámci. Nelze však ji zcela pominout. Především je nutné zmínit historiky, kteří v osmdesátých letech 20. století položili základy, na něž mohl ve své linii stavět jeden z proudů bádání po roce 1989. Učinit tak musíme zejména s ohledem na tematická zpracování. Zjednodušený pohled opět svádí k hodnocení normalizačního období jako celku. Ve skutečnosti však v něm existují dvě do značné míry odlišné etapy. Kdežto první desetiletí, tedy sedmdesátá léta 20. století byla naplněna sovětským dirigismem a snahou československých normalizátorů napodobit sovětské vzory za každou cenu, příkladem byla nové syntetické zpracování ruských a sovětských dějin, které v roce 1977 dokončil a vydal kolektiv autorů pod vedením Karla Hermana (*1921), osmdesátá léta vytvořila prostor alespoň pro nová témata. Jistě to byl vliv politického dění v Sovětském svazu a širší mezinárodní politiky, která po podepsání Helsinského protokolu v polovině sedmdesátých let po odeznění několikaletého stereotypu umožňovala nehledět tolik striktně na vzory. Ostatně polské události na sklonku roku 1981 byly důkazem, že komunistický dirigismus vlastní

¹⁸⁴ Srov. Radomír VLČEK, *Josef Macůrek*. Praha, SSČ AV ČR, v. v. i., 2016.

¹⁸⁵ Srov. J. HANZAL, *Cesty české historiografie 1945-1989*, s. 149-162.

padesátým letům 20. století již nemůže v této době obstát, dokonce je s to vyvolat kontraproduktivní reakce. Ostatně i v Sovětském svazu se rozběhly diskuse, které alespoň v historiografické rovině předznamenaly nástup éry Michaila Sergejeviče Gorbačova (*1931) v polovině osmdesátých let 20. století.

Výběr témat, který učinila nastupující generace historických rusistů, byl tedy ve srovnání s předchozí dobou výrazně volnější. A tak se objevila taková, která by v předchozích desetiletích byla nemyslitelná. Šlo např. o reálné zhodnocení mezinárodního postavení Ruska, vztah ruského státu k církvi či některé filozoficko-ideologické a historiografické problémy. Začali s nimi pracovat osobnosti, které se pak výrazně profilovaly v devadesátých letech: Dana Picková (* 1954) z Prahy, Jitka Komendová (* 1976) z Olomouce, Pavel Boček (* 1955) a Jiří Procházka (* 1951) z Brna a Michal Téra (* 1976) z Pardubic.¹⁸⁶

Z monografických zpracování zmiňme zejména práci Dany Pickové *Poselství carských a císařských kurýrů* zahrnující 15. – 17. století¹⁸⁷ a práce téže autorky o diplomatických vztazích Rurikovců s jinými zeměmi.¹⁸⁸ Z jejich analytických studií pak např. z tematického hlediska ojedinělou studii o druhém životě významné osobnosti.¹⁸⁹ Jitka Komendová¹⁹⁰ a Michal Téra¹⁹¹, především literární historici, se rovněž zasloužili o významné ediční počiny.¹⁹² Pavel Boček k tomu přispěl edicí cestopisu významné osobnosti Georga Tectandra (1581-1614),¹⁹³ která ve vazbě s jeho monografií věnovanou vztahu státní a církevní moci na přelomu 15. a 16. století¹⁹⁴ a četnými studiemi definujícími postavení státu, církve, ruského panovníka a představitele ruské pravoslavné církve tvoří specifický celek bádání zaměřeného na politickou rovinu s přesahy do celé široké kulturně civilizační sféry.¹⁹⁵

¹⁸⁶ Miroslav ŠESTÁK - Radomír VLČEK, *East European Studies*. In: Czech historiography in the 1990. Too Professor Jaroslav Mezník, a gentleman and outstanding historia. *Historica* 7-8 (2000-2001), s. 204-207.

¹⁸⁷ Srov. Dana PICKOVÁ, *Poselství carských a císařských kurýrů*. Řezno – Praha – Vídeň – Moskva. 15. – 17. století. Praha, Česká koordináční rada Společnosti přátel národů východu 2000.

¹⁸⁸ Srov. Dana PICKOVÁ, *Anglo-ruské vztahy ve druhé polovině 16. století*. Praha, Univerzita Karlova 1992; Idem, *Habsburové a Rurikovci na prahu novověku: příspěvek k dějinám rusko-habsburských vztahů na přelomu 15. a 16. století*. Praha, Karolinum 2002.

¹⁸⁹ Dana PICKOVÁ, *K „druhému životu“ Alexandra Něvského*. *Slovanský přehled* 100, 2014, č. 1, s. 9-34.

¹⁹⁰ Jitka KOMENDOVI, *Středověká Rus a vnější svět: obraz cizích kultur v písemnictví Rusi 11. – 14. století*. Olomouc, Monse 2005; Idem, *Světec a šaman. Kulturní kontexty ruské středověké legendy*. Praha, Argo 2011.

¹⁹¹ Michal TÉRA, *Perun – bůh hromovládce: sonda do slovanského archaického náboženství*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2009.

¹⁹² *Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nestarší staroruská kronika*. Michal Téra (ed.), Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014; *Svatí a hříšníci. Staroruská literatura 11. – 12. století*. Michal Téra (ed.), Červený Kostelec, Pavel Mervart 2015; *Haličsko-volyňský letopis*. Jitka Komendová (ed.), Praha, Argo 2010;

¹⁹³ *Dobrodružná cesta přes Rusko do Persie v letech 1602-1604*. Olomouc, Refugium Velehrad – Roma 2014.

¹⁹⁴ Pavel BOČEK, *Stát a církev v Rusku na přelomu XV. a XVI. století*. Brno, Masarykova univerzita 1995.

¹⁹⁵ Např. Idem, *Rus na cestě k ruskému pravoslaví*. *Studia historica brunensia* 58, 2011, č. 1, s. 3-9; Idem, *K počátkům morální a politické obrody ruských knížectví ve XIII. století*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae universitatis brunensis* C 42, 1995, Brno, Masarykova

Tradice bádání po listopadu 1989

Sametová revoluce v listopadu 1989 a následné politické změny v Československu výrazně zasáhly do organizace české vědy. V oblasti historicko-rusistických bádání se změny projevíly výrazněji, než v jiných historických oborech. Nebyla to pouze proklamovaná snaha o ideovou očistu, která vedla k rušení celých historicko-rusistických pracovišť.¹⁹⁶ Šlo o obecně evropský trend, který reagoval na skutečnost konce bipolárního mocenského rozdělení světa souvisejícího se změnami ve východoevropském prostoru, především rozpadem Svazu sovětských socialistických republik a konstituováním Ruské federace. Nesl s sebou pokles zájmu o historicko-rusistická témata dříve násobený politickými okolnostmi a obavami z nebezpečí plynoucího z ruského (sovětského) prostředí. Ve společnosti zájem o ně přetrvával, rovnoměrněji se však rozložil na celý historický „příběh“, aby vyžadoval zřetelnější srovnání s českým i obecněji širším dějinným procesem. To však s sebou neslo posuzování východoevropské dění hodnotami vlastními pro střední a západní Evropu. Poznání se opět často propadalo do jednoznačných konstatování, nyní již ovšem zbavených centrálně určených nutných hodnocení.

Samotné rušení specializovaných pracovišť na východoevropské dějiny nemělo na další vývoj a profilaci českých historicko-rusistických studií tak fatální dopady, jako to, že se historičtí rusisté s nastalými změnami, novou společenskou poptávkou a nutným vlastním přístupem vzdáleným apriorním představám nedokázali rychle vyrovnat. Dvoukolová diskuse na téma *Rusko, Sovětský svaz a my*, která se uskutečnila na konci března a na začátku dubna roku 1990 v tehdy obnoveném Ústavu dějin východní Evropy ČSAV, sice ukázala aktuální úkoly, které před českou (tehdy ještě v kontextu československé) historickou rusistikou stojí, ale v nastalém období po roce 1993 se z nich stala v podstatě individuální záležitost. Historičtí rusisté dodnes působí téměř na každé české vysoké škole, ve které se vyučuje historie, každý z nich však odborně zpracovává jen jedno téma, které si kdysi vytknul, nebo které se mu nyní

univerzita, s. 13-24; Idem, *Kyjevský metropolita vši Rusi v první polovině XIV. století*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae uniersitatis brunensis C 48, 2000, Brno, Masarykova univerzita, s. 133-158; Idem, *Mírotvorné působení ruské církve ve 14. století*. In: Studia historica brunensia 60, 2013, č. 1-2, s. 93-100; Idem, *K otázce byzantského dědictví ve východní Evropě ve 14. A 15. století*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae uniersitatis brunensis C 55, 2008, Brno, Masarykova univerzita, s. 5-19; Idem, *K podobě ruského panovnického titulu na přelomu XV. a XVI. století*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora facultatis philosophicae uniersitatis brunensis C 48, 2001, Brno, Masarykova univerzita, s. 99-117.

¹⁹⁶ V polovině roku 1993 byl zrušen Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV. Krátce před tím zanikla v Brně na Masarykově univerzitě katedra specializovaná na dějiny východní Evropy, následovalo i zrušení východoevropského semináře na filozofické fakultě Karlovy univerzity. Srov. Václav VEBER, *O studiu ruských dějin v České republice – zrušení Semináře východoevropských dějin na Filozofické fakultě v Praze*. Slovanský přehled 87, 2001, č. 1, s. 69-70.

jeví jako zajímavé. Neexistuje výraznější propojení, jež by vedlo k diskusím, úvahám o nových směrech, metodologických tematických vlivech. Na konci devadesátých let 20. století se pokusila skupina historických rusistů soustředěných kolem časopisu *Slovanský přehled* označující se za pražskou, resp. pražsko-brněnskou skupinu historiků – rusistů otevřít nové široké diskuse o otázkách tematiky i metodologie.¹⁹⁷ Záměr však našel velmi malou odezvu. Signalizoval, že česká historicko-rusistická bádání se po zrušení specializovaných pracovišť mimořádně individualizovala.¹⁹⁸ Přesto, nebo spíše právě proto, že na přelomu 20. a 21. století aktivovala činnost od roku 1992 existující Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy.¹⁹⁹ Společnost připravila několik zajímavých diskusních setkání ve formě seminářů východoevropských dějin, stala se asociovaným členem ICCEES – International Council For Central and East European Studies²⁰⁰ a začala připravovat vydávání publikací. V polovině prvního desetiletí 21. století však její aktivita ustala.²⁰¹ Souviselo to především se skutečností odchodu generace tzv. šedesátníků, kteří byli přesvědčeni o smysluplnosti kolektivní práce, vzájemné výměny zkušeností, názorů a kritických stanovisek. Členy společnosti však byli i představitelé střední a mladší generace. A tak se o revitalizaci činnosti pokusila o deset let později skupina historických rusistů prostřednictvím Výzkumného centra dějin východní Evropy, které našlo organizační oporu v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.²⁰² Je však otázkou, zda ve stávající podobě hodnocení vědeckých výsledků, při nichž si pracoviště stále více nejen zdravě konkurují, ale i se vůči sobě často až negativně vymezují, může tato aktivita dosáhnout výraznějších výsledků. Takových, které by oživily pozitivní tradice českých historicko-rusistických bádání, kterých v uplynulých desetiletích a stoletích jistě nebylo málo.

Abychom však nekončili pesimisticky. Domnívám se, že historicko-rusistická bádání mají v českém prostředí svoji budoucnost. Svědčí o tom, podle mého názoru, to, že novou cestu mu otevřelo 21. století, především nejnovější doby, tedy jeho druhé desetiletí. Za základ nových vymezení paradigmat a pojmů týkajících se ruského a celého východoevropského prostředí lze v českém prostoru nepochybně považovat úvahy Martina Cyrila Putny (* 1968). Jeho publikace *Obrazy z ruských kulturních dějin* sice v mnohém asociuje o sto let dříve vydaný překlad práce ruského liberálního historika Pavla Nikolajeviče Miljukova (1859-

¹⁹⁷ Srov. *Kontinuit ruských dějin. (Teze pražské skupiny historiků – rusistů)*. *Slovanský přehled* 85, 1999, č. 4, s. 537-540.

¹⁹⁸ Srov. Michal REIMAN, *Na okraj pražsko-brněnských tezí*. *Slovanský přehled* 86, 2000, č. 3, s. 375-379.

¹⁹⁹ Srov. Lukáš BABKA, *Výroční zasedání Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy v ČR a III.*

Seminář východoevropských dějin. *Slovanský přehled* 88, 2002, č. 3, s. 437.

²⁰⁰ <http://iccees.org/> [10. 7. 2017]

²⁰¹ http://wwwold.nkp.cz/spolecnost/SVVSE_titul.htm [10. 7. 2017].

²⁰² <http://www.hiu.cas.cz/cs/organizacni-struktura/vyzkumne-centrum-dejin-vychodni-evropy.ep/> [10. 7. 2017].

1943) *Obrazy z dějin ruské kultury a vzdělanosti*, ale svým obsahem zřetelně vyjadřuje pohled českého rusisty na minulost celku, který je výrazně širší, než úzce dříve sledované ruské dějiny.²⁰³

Nepochybně dalším pozitivním trendem české historické rusistiky posledních deseti let je soustředění mladší a mladé generace na dějiny církve a dějiny víry. Mezi těmito pracemi vyniká kniha Hanuše Nykla (*1975) *Náboženství v ruské kultuře*,²⁰⁴ která, ač přehledně koncipovaná, jako by navazovala na sledování staršího období východoevropských církevních dějin, který se systematicky a dlouhodobě věnuje Jan Blahoslav Lášek (*1956).²⁰⁵ Zmínit bychom v této souvislosti mohli práce duchovních, především Tomáše kardinála Špidlíka²⁰⁶ a jeho žáka Čemuse. Mimořádnou aktivitu vykazuje v posledních letech Centrum Aletti v Olomouci v čele s Pavlem Ambrosem.²⁰⁷ Jeho tvorba naznačuje snahu tvořit práce na pomezí historie, filozofie a církevních dějin. Tento přístup soustředěný především na ruské duchovní prostředí je vlastní např. Karlu Sládkovi (*1973).²⁰⁸ Od tohoto zaměření bychom mohli postupovat směrem k vlastní filozofii. Hanuš Nykl takovým způsobem zpracoval téma slavjanofilství.²⁰⁹ V souvislosti s meziválečnou tradicí sledování slovanství společně s autorem této statě, který se od devadesátých let 20. století snažil mj. ukázat odlišnosti mezi slovanstvím a slavjanofilstvím, jej definoval jako specifický proud ruského myšlení v masarykovské tradici umožňující skutečný vhled do ruského myšlení 19. století. Oporu Hanušovy tvorby lze najít v některých pracích dalších historiků starší generace. Např. ve Františku Kautmanovi (1927-2016), který se dlouhodobě soustředil na politické, filozofické i širěji kulturně společenské názory osobnosti Fjodora Michajloviče Dostojevského (1821-1881).²¹⁰

Práce uvedených českých historických rusistů v posledních desetiletích vhodně doplňují (pozitivní je, že již nikoli jen suplují) překlady děl významných ruských autorů. Je to další forma, která umožňuje přiblížit problematiku ruské minulosti v její mnoho vrstevnatosti a mnoha oborovosti. Např. seznámení české veřejnosti s názory předního ruského historika

²⁰³ Martin C. PUTNA, *Obrazy z ruských kulturních dějin*. Praha, Vyšehrad 2014.

²⁰⁴ Hanuš NYKL, *Náboženství v ruské kultuře*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2013.

²⁰⁵ Jan Blahoslav LÁŠEK, *Počátky křesťanství u východních Slovanů*. Praha, Sít' 1997.

²⁰⁶ Tomáš ŠPIDLÍK, *Ruská idea jiný pohled na člověka*. Velehrad, Křesťanská akademie Řím 1996.

²⁰⁷ Např. Pavel AMBROS, *Mesianismus, sofiologie a ruské náboženské myšlení 19. a 20. století*. Olomouc, Centrum Aletti Velehrad-Roma 2015;

²⁰⁸ Karel SLÁDEK, *Mystická teologie východoslovanských křesťanů*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010; Idem, *Cesty k bohidství. Spiritualita v kontextu příběhů osobností „stříbrného věku“ ruského myšlení a ruské emigrace*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012.

²⁰⁹ Hanuš NYKL, *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma. Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století*. Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2015.

²¹⁰ František KAUTMAN, *Boje o Dostojevského*. Praha, Svět sovětů 1966; František KAUTMAN, *Dostojevskij – věčný problém člověka*, Praha, Rozmluvy 1992¹, Praha, Academia 2004.²

církevních dějin Georgije Vasiljeviče Florovského (1893-1979) prostřednictvím překladu jeho stěžejní práce *Cesty ruské teologie* umožnilo významný posun v inspiraci i podstatě českých historicko-rusistických bádání zaměřených na kulturně civilizační souvislosti.²¹¹ Podobně významné jsou např. překlady děl Sergeje Nikolajeviče Bulgakova (1871-1944) které mohou sloužit i jako historický pramen.²¹² Do češtiny byla ovšem přeložena i zásadní práce předního ruského historika středověkých dějin Borise Nikolajeviče Florji (*1937) o církevním rozkolu²¹³ a Valentina Lavrentjeviče Janina (*1929) o středověkých nápisech na březové kůře.²¹⁴

Pro moderní historiografický výzkum jsou velmi cenná pojednání o dějinách dějepisectví. I když se k ucelenému zpracování napodobujícímu dílo Josefa Macůrka *Dějepisectví evropského východu* česká historická rusistika ještě v poslední době nepropracovala, nelze nevyzdvihnout řadu analytických prací od autorů typu Václava Vebera nebo Josefa Šaura. Potěšitelné nepochybně je, že v tradici českých historických rusistických bádání se jejich tematika znovu rozšiřuje a že také metodologie při ní užívaná doznává výrazně modernizačních kroků. Opouštěna zcela není vyzkoušená tradice, ale používány jsou nové, zejména komparativní přístupy. Ty hojně využívají práce Františka Stellnera (*1966) nebo Radka Soběharta (*1978), a to i v rovině konkrétně historických studií. Dějiny Ruska a východní Evropy v nich jsou zasazovány do širokého kontextu středoevropského i západoevropského vývoje.²¹⁵ Snad jen, s ohledem na moderní světové trendy, chybí komparace s asijským prostředím a sledování dopadů dění ve východoevropském prostoru směrem dále na východ a jihovýchod, tedy do Asie. Nicméně i přesto již dnešní bytí i na individuální bázi stavěná témata českých historických rusistů zřetelně demonstrují, že česká historická rusistika, ovšem právě v odkazu na svoji tradici, nezůstává uzavřena do vlastních rusistických témat, resp. že analýza provázaná s komparací s jiným prostředím obvykle realizovaná jako forma případové studie je jedním z moderních přístupů k celostnímu poznání minulosti. Takovému, která v pozitivně chápaném globalizovaném světě je potřebné a věřme, že i pro širší společnost poučné. Takové, kde poznání jednoho je odvislé od znalosti druhého a v němž rovněž platí, že bez poznání jednoho není možné ani vědění o druhém. Opustíme-li

²¹¹ Georgij Vasiljevič FLOROVSKIJ, *Cesty ruské teologie*. Olomouc, Centrum Aletti Refugium 2015.

²¹² Sergej Nikolajevič BULGAKOV, *Beránek boží. (O bohodivství)*. Olomouc, Centrum Aletti Refugium 2016; Idem, *Utěšitel (O bohodivství)*. Olomouc, Centrum Aletti Refugium 2017.

²¹³ Boris Nikolajevič FLORJA, *Církevní rozkol a slovanský svět*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014

²¹⁴ Srov. Valentin Lavrentjevič JANIN, *Středověký Novgorod v nápisech na březové kůře*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2007.

²¹⁵ František STELLNER, *Rusko a střední Evropa 1-2*. Praha, Setaoutbooks.cz 2009-2012.

historicko-rusistická témata, ztratíme jeden z podstatných aspektů k poznání toho, co a proč se v minulosti odehrávalo.

Závěr

Tradice českých historicko-rusistických studií můžeme sledovat v několika liniích. Nejstarší je tradice českých obecně slavistických bádání, ve kterých je věnován prostor konkrétních otázkám ruských dějin. Jde především o generaci Josefa Dobrovského. Druhou linii tvoří mladší obrozenecká generace, která se vlivem obrozeneckého romantismu věnuje některým problémům ruské minulosti. Ve stejné době se prosazuje i třetí linie, v níž již vznikají práce s historicko-rusistickou tematikou. Představitelem je František Ladislav Píč. Čtvrtá linie se formuje na bázi institucionalizace české vědy, tedy vlivem působení konkrétních osobností typu Jaroslava Golla. U těchto historiků je již patrná jasná metodologická koncepce. Obvykle vychází z pozitivistického zaměření. Jeho představitelem je Jaroslav Bidlo. V meziválečném Československu se utváří pátá linie českého historicko-rusistického bádání. Zprostředkovává ji škola Jaroslava Bidla, ale vlivem Josefa Macůrka a Jana Slavíka vytváří specifický obraz ruské minulosti jako součásti světového dějinného procesu. V meziválečném období se přitom prosazují dvě další boční linie. Významnější je ta, kterou rozvíjí skupina ruských historiků – emigrantů. Marginální ovšem není ani skupina levicových historiků v čele se Zdeňkem Nejedlým. Na tuto linii, v meziválečné době nejméně odborně reflektovanou, navázala šestá linie kontinuálně prostupující od doby krátce po druhé světové válce do padesátých let 20. století. Sedmou linii, spíše ovšem chápanou jako výhybku šesté linie s návratem k některým kritickým a metodologicky inovativním způsob práce s ruskou literaturou a prameny vytvořila část české historické rusistik ve druhé polovině šedesátých let 20. století. Nastupující normalizace od konce šedesátých let však její působení znemožnila. Bylo to sice krátké období, ale přesto pro českou historickou rusistiku nesmírně významné. Jejím působením se totiž udržela kritická linie před rokem 1948 s novými možnostmi, které se vytvořily v poslední, osmé linii, po Sametové revoluci v listopadu 1989. Historická rusistika byla sice v českém prostředí personálně i institucionálně redukována, otevřely se jí však doposud nevídané možnosti přístupu k bohaté tzv. západní literatuře i ruským pramenům. Ve svých zpracováních činěných v devadesátých letech 20. století se pak nejvíce ukázalo, jaké nesmírné škody utrpěla česká historická rusistika v době dominance marxistického dějepisectví. Zdánlivě předimenzované soustředění na ruskou a sovětskou minulost se ukázalo vsutku jako zdánlivě. V celé své nahotě se projevil negativní důsledek politizace dějepisných témat soustřeďujících vše na tzv. předpoklady socialistických revolucí,

jejich průběh a dědictví. Mnohá témata, která již mělo západoevropské či americké dějepisce za sebou, teprve česká historická rusistika začala objevovat. Totéž platilo i o metodologii a o stěžejní diskusi týkající se chodu ruských a sovětských dějin, nakolik jsou kontinuální a nakolik diskontinuální. Stále více se ukazující obrovskou propast českých historicko-rusistických bádání od západoevropského a amerického nedokázalo překonat ani studium prvních dvou desetiletí 21. století.

Česká bádání o minulosti carského Ruska vytvořila pozitivní tradice. Na prvním místě je nutné upozornit na bibliografická studia. V době internetu a značných možností vyhledávat zdroje studia elektronickou formou je sice jejich význam menší než dříve, rozhodně je však nelze zcela podceňovat. Další nepochybně pozitivní tradicí, jejíž kořeny se vinou až do druhé poloviny 19. století, je srovnávací studium. Nikoli tedy bádání pouze o Rusku, jeho objektu a jednotlivých subjektech, ale určení kauzálních souvislostí, paralelnosti děje či naopak zásadních rozdílů. Jedná se o jednu z cest, jak proniknout k odlišnostem a zvláštnostem mentality, poznání mimořádně důležitého zejména pro aktuální situaci.

Resumé

Tradice českých historicko-rusistických bádání můžeme sledovat v několika liniích. Nejstarší se odvíjí od českých obecně slavistických bádání, ve kterých byl věnován prostor konkrétním otázkám ruských dějin. Šlo především o generaci Josefa Dobrovského. Druhou linii vytvořila mladší obrozenecká generace, která se vlivem obrozeneckého romantismu věnovala vybraným problémům ruské minulosti. Opět v širokém slovanském kontextu. Ve stejné době se ovšem prosadila i třetí linie, v níž vznikaly první práce s konkrétní historicko-rusistickou tematikou. Jejím představitelem se stal František Ladislav Pič navazující na předchozí spíše popularizační pokusy o popis ruské minulosti. Čtvrtá linie se zformovala na bázi institucionalizace české vědy, tedy vlivem působení konkrétních osobností typu Jaroslava Golla. U historiků reprezentující ji se již stala zřejmá nejen tematické, ale i metodologická konkrétně historická koncepce. Nejprve vycházela z pozitivistického zaměření. Jeho představitelem byl Jaroslav Bidlo. V meziválečném Československu se utvořila pátá linie českého historicko-rusistického bádání. Zprostředkovávala ji škola Jaroslava Bidla, ale vlivem dalších osobností, jako byl Josef Macůrek a Jan Slavík vytvářela specifický obraz ruské minulosti jako součásti světového dějinného procesu. V meziválečném období se přitom prosadilo to, co bychom mohli označit jako dvě další boční, nikoli však slepé, linie. Významnější byla ta, kterou rozvíjela skupina ruských historiků – emigrantů. Marginální ovšem ke škodě objektivního poznání nebyla ani skupina levicových historiků v čele se Zdeňkem Nejedlým. Na tuto linii, v meziválečné době nejméně odborně fundovanou, navázala šestá linie kontinuálně postupující od doby krátce po druhé světové válce do padesátých let 20. století. Sedmou linii, spíše ovšem chápanou jako výhybku šesté linie s návratem k některým kritickým a metodologicky inovativním způsob práce s ruskou literaturou a prameny vytvořila část české historické rusistiky ve druhé polovině šedesátých let 20. století. Nastupující normalizace od konce šedesátých let však její působení znemožnila. Působení sedmé linie bylo sice krátkým obdobím, ale přesto pro českou historickou rusistiku nesmírně významným. Díky ní se totiž udržela kritická linie před rokem 1948 s novými možnostmi, které se vytvořily v poslední, osmé linii, po Sametové revoluci v listopadu 1989. Historická rusistika v ní byla sice v českém prostředí personálně i institucionálně redukována, otevřely se jí však doposud nevídané možnosti přístupu k bohaté tzv. západní literatuře i ruským pramenům. Ve svých zpracováních činěných v devadesátých letech 20. století se pak nejvíce ukázalo, jaké nesmírné škody utrpěla česká historická rusistika v době dominance marxistického dějepisceví. Zdánlivě předimenzované soustředění na ruskou a sovětskou minulost se ukázalo vskutku jako zdánlivé. V celé své nahotě se projevil negativní důsledek

politizace dějepisných témat soustřeďujících vše na tzv. předpoklady socialistických revolucí, jejich průběh a dědictví. Mnohá témata, která již mělo západoevropské či americké dějepisectví za sebou, teprve česká historická rusistika začala objevovat. Totéž platilo i o metodologii a o sěžejní diskusi týkající se chodu ruských a sovětských dějin, nakolik jsou kontinuální a nakolik diskontinuální. Stále více se ukazující obrovskou propast českých historicko-rusistických bádání od západoevropského a amerického nedokázalo překonat ani studium prvních dvou desetiletí 21. století.